

saptama-vilāsaḥ

puṣpikaḥ

kumanāḥ sumanastvam hi yāti yasya padābjayoḥ |
sumano'rpaṇa-mātreṇa taṁ caitanya-prabhum bhaje ||1||
śrīmad-aṅgāni tair bhaktyā samālipyānulepanaiḥ |
nivedyottama-puṣpāṇi tan-mudrām ca pradarśayet ||2||

vicitra-puṣpa-pradāna-prakaraṇa-likhana-sauṣṭhavāya niṣṭa-deva-rūpaṁ parmaa-guru-varaṁ
śaraṇaṁ yāti—kumanā iti | sumanasām puṣpāṇām arpaṇa-mātreṇa sumanastvam iti śleṣeṇa
pādābjayoḥ puṣpavat saṁsaktatayā priyatamatvam abhipretam ||1||

atha puṣpāṇi

nārasimhe—

puṣpair aranya-sambhūtais tathā nagara-sambhavaiḥ |
aparyuṣita-niśchidraiḥ prokṣitair jantu-varjitaiḥ |
ātmārāmodbhavair vāpi pūtaiḥ sampūjayed dharim ||3||

tair likhitair bhaktyā prītyā abhakti-cchedena vā | tasya puṣpa-nivedanasya mudrām |
aparyuṣitair niśchidrais ca avidirṇa-dalaiḥ | ātmanaḥ | ārāmaḥ upavanaṁ tad-udbhavaiḥ ||2-3||

vāmana-purāṇe śrī-prahlāda-bali-saṁvāde—

tāny eva supraśastāni kusumāni mahāsura |
yāni syur varṇa-yuktāni rasa-gandha-yutāni ca ||4||
jātī śatāṅgā sumanāḥ kundam cāru-putam tathā |
vāṇam ca campakāśokam kara-vīram ca yūthikā ||5||
pāribhadram pāṭalā ca bakulam giri-śālinī |
tilakam jāsuvanajam pītakam tagaram tathā ||6||
etāni supraśastāni kusumāny acyutārcane |
surabhīṇi tathānyāni varjayitvā tu ketakim ||7||

śatāṅgā śata-patrikā, cāru-putam karṇikāram, vāṇam jhiṅṭī-bhedaḥ | pāribhadram palahadeti
prasiddham | giri-śālinī śveta-kūṭajam jāsuvanajam javākusumam pītakam piyalīti
prasiddham | ketakim iti vana-ketakim ||5-7||

viṣṇu-dharmottare—

kuṅkumasya ca puṣpāṇi bandhu-jīvasya cāpy atha |
campakasya ca deyāni tathā bhūcampakasya ca ||8||
pīta-yūthika-jāny eva yāni vai nīpajāny api |
mañjaryah sahakārasya tathā deyā janārdane ||9||
mallikā-kubja-kusumam atimukakam eva ca |
sarvās ca yūthikājātyo mallikājātya eva ca ||10||
yās ca kubjakājātyah kadamba-kusumāni ca |

ketakī pāṭalā-puṣpaṁ kāṇva-puṣpaṁ tathaiva ca ||11||
evam ādīni deyaṇi gandhavanti śubhāni ca |
kecid varṇa-guṇād eva kecid gandha-guṇād atha ||12||
anuktāny api ramyaṇi tathā deyaṇi kānicit |
deśe deśe kāle yaṇi puṣpāṇy anekaśaḥ ||13||
gandharvopapannāni tāni deyaṇi nityaśaḥ ||14||

nīpaḥ kadamba-bhedaḥ | atimuktakaṁ mādhavī-latā | kāṇva-puṣpaṁ kaṇatuhulīti prasiddham
| vāsantī vasantodbhavā vārṣikī ca yā mallikā | tasyāḥ puṣpaṁ ity arthaḥ ||8-14||

kim ca tatraiva śrī-vajra-mārkaṇḍeya-saṁvāde—
madhye'nya-varṇo yasya syāt śuklasya kusumasya ca |
śubha-suklaṁ tu vijñeyam keśava-priyam ||15||

skānde—

vāsanti mallikā-puṣpaṁ tathā vai vārṣikī tu yā |
kusumbham yūthike dve ca tathā caivātimuktakam ||16||
ketakaṁ campakaṁ caiva māśa-vṛntakam eva ca |
purandhri-mañjarī-puṣpaṁ cūta-puṣpaṁ tathaiva ca ||17||

punandhriḥ puṅgavīti prasiddhā | tasyā mañjarī puṣpaṁ ca ||17||

bandhu-jīvaka-puṣpaṁ ca kusumaṁ kuṅkumasya ca |
jāti-puṣpāṇi sarvāṇi kunda-puṣpaṁ tathaiva ca ||18||
pāṭalāyās tathā puṣpaṁ nīlam indīvaram tathā |
kumude śveta-rakte ca śveta-rakte tathāmbuje ||19||

tatraivānyatra—

evam ādīni puṣpāṇi dātavyāni sadā hareḥ ||20||
mālatī tulasī padmaṁ ketakī maṇi-puṣpakam |
kadamba-kusumaṁ lakṣmīḥ kaustubham keśava-priyam ||21||

yathā lakṣmīḥ kaustubham ceti dṛṣṭāntatvenodāhṛtam ||21||

kim ca—

kaṇṭakīny api deyaṇi śuklāni surabhīni ca |
tathā raktāni deyaṇi jalajāni dvijottama ||22||

kaṇṭakīni kaṇṭaka-yuktāni ||22||

nāradiye saptama-sāhasre śrī-bhagavan-nārada-saṁvāde—

mālatī bakulāśoka-śephālī navamālikā |
āmraṁ ca tagarākhyaṁ ca mallikā madhu-piṇḍikā ||23||
yūthikāṣṭapadaṁ kunda-kadamba-śikhi-piṅgikam |
pāṭalā campakaṁ hr̥dyam lavaṅgam atimuktakam ||24||

śephālī sehalīti prasiddhā | madhu madhuka-puṣpam | piṇḍikā nandyāvartaḥ | aṣṭapadam
nāga-keśaram śikhī cūkriyeti prasiddhā | piṅgakaṁ haridrā-kusumam ||23-24||

ketakaṁ kuruvakaṁ bilvaṁ kahlāraṁ vāsakaṁ dvija |
pañcaviṁśati-puṣpāṇi lakṣmī-tulya-priyāṇi me ||25||
madīyā vanamālā ca puṣpair ebhir mayā purā |
grathitā ca tathā tattvaiḥ pañcaviṁśatibhiḥ kramāt ||26||

hārīta-smṛtau ca—

tulasyau paṅkaje jātyau ketakyau karavīrakau |
śastāni daśa-puṣpāṇi tathā raktotpalāni ca ||27||

atha sāmānyato'khila-puṣpa-māhātmyam

viṣṇu-dharmottare—

dānaṁ sumanasām śreṣṭham tathaiva parikīrtitam |
alakṣmyāḥ śamanaṁ mukhyaṁ param lakṣmī-vivardhanam ||28||
dhanyaṁ yaśasyam āyuṣyam māṅgalyam buddhi-varadhanam |
svargadam ca tathā proktaṁ vahniṣṭoma-phala-pradam ||29||
na ratnena suvarṇena na ca vittena bhūriṇā |
tathā prasādam āyāti devaś cakra-gadādharah ||30||

tatraivānyatra—

dharmārjita-dhana-kṛitair yaḥ kuryāt keśavārcanam |
uddhariṣyaty asandeham sapta pūrvās tathāparān ||31||

dharmeṇa nyāyena arjitaṁ yad dhanam, tena kṛitaiḥ kusumaiḥ | etena nyāyopātta-vittena
puṣpa-kraṇam api śastaṁ brāhmaṇāder iti bodhitam ||31||

ārāmasthais tu kusumair yaḥ kuryāt keśavārcanam |
etad eva samāpnoti nātra kāryā vicāraṇā ||32||
yathā kathaṅcid āhrtya kusumaiḥ puṇyan harim |
nākapṛṣṭham avāpnoti na me'trāsti vicāraṇā ||33||
tathā rāṣṭrāhrtaiḥ puṣpair yaḥ kuryāt keśavārcanam |
pañcaviṁśaty atītāṁś ca pañcaviṁśaty-anāgatān |
uddhared ātmano vaṁśyān nātra kāryā vicāraṇā ||34||
nagare'pi vasan yas tu bhakīṣyāśi śaṁsita-vrataḥ |
araṇyād āhrtaiḥ puṣpaiḥ patra-mūla-phalāṅkuraiḥ ||35||
yathopapannaiḥ satatam abhyarcayati keśavam ||36||
sarva-kāma-prado devas tasya syān madhusūdanaḥ |
puṁsas tasyāpy akāmasya param sthānaṁ prakīrtitam |
yatra gatvā na śocanti tad viṣṇoḥ paramam padam ||37||

tatraiva śrī-vajra-mārkaṇḍeya-saṁvāde—

akṣamais tūpavāsānām dhana-hīnais tathā naraiḥ |

araṇyād āhṛtaiḥ puṣpaiḥ sampūjya madhusūdanam |
pūrva-janmani samprāptaṁ rājyaṁ śṛṇu narādhipa ||38||
nṛpo yayātir nahuṣo viśva-gandhaḥ karandhamaḥ ||
dilīpo yuvanāśvaś ca śataparvā bhagīrathaḥ ||39||
bhīmaś caśahadevaś ca mahāśīlo mahāmanuḥ |
devalaḥ kālakākṣaś ca kṛtavīryo guṇākaraḥ ||40||
devarātaḥ kusumbhaś ca vinīto vikramo raghuḥ |
mahotsāho vītabhayo namitraḥ prabhākaraḥ ||41||

anamitra ity ādāv a-kāra-lopābhāvādikam āṛṣam ||41||

kapota-romā parjanyaś candrasenaḥ parantapaḥ |
bhīmaseno dṛḍharathaḥ kuśanābhaḥ pratardanaḥ ||42||
ete cānye ca bahavaḥ pūrva-janmani keśavam |
pūjayitvā kṣitāv asyām prpū rājyaṁ akaṅṭakam ||43||
yakṣatvam atha gāndharvaṁ devatvaṁ ca tathaiva ca |
vidyādharatvaṁ nāgatvaṁ ye gatā manujottamāḥ ||44||
bahutvāc ca na te śakyā mayā vaktuṁ tavānagha |
tasmād yatnaḥ sadā kāryaḥ puruṣaiḥ kusumārcane ||45||
araṇya-jātaiḥ kusumaiḥ sadaiva
sa pūjayitvā svayam āhṛtais tu |
sarveśvaraṁ yat phalam āpnuvanti
rājendra tad varṇayituṁ na śakyam ||46||
svayam āhṛtya puṣpāṇi bhikṣāśī keśavārcanam |
yaḥ karoti sa rājendra vaṁśānām uddharet śatam ||47||

viṣṇu-dharmottare—

puṣpāṇi tu sugandhīni manojñāni tu yaḥ pumān |
prayacchati hṛṣīkeśe sa bhāgavata-mānavaḥ ||48||

nārasimhe—

tapāḥ-śīla-guṇopete pātre vedasya pārage |
daśa dattvā suvarṇāni yat phalaṁ samavāpnuyāt |
tat phalaṁ labhate martyo hareḥ kusuma-dānataḥ ||49||

tatraivāgre—

mallikā-mālatī-jātī-ketakāśoka-campakaiḥ |
punnāga-nāga-bakulaiḥ padmair utpala-jātibhiḥ ||50||
etair anyaiś ca kusumaiḥ praśastair acyutaṁ naraḥ |
arcana daśa-suvarṇasya pratyekaṁ phalam āpnuyāt ||51||
evaṁ hi rājan narasimha-mūrteḥ
priyāṇi puṣpāṇi taveritāni |
etaiś ca nityaṁ harim arcya bhaktyā
naro viśuddho harim eva yāti ||52||

skānde—

svayam āhr̥tya yo dadyād araṇya-kusumāni ca |
sa rājyaṁ sphītam āpnoti loke nihata-kaṇṭakam ||53||

tatraiva śrī-śivomā-saṁvāde—

yaiḥ kaiścid iha puṣpaiś ca jalajaiḥ sthalajair api |
sampūjya kathitair bhaktyā viṣṇu-loke mahīyate ||54||

kathitair vihitair ity arthaḥ | pūrvoktair vā ||54||

viṣṇu-rahasye śrī-mārkaṇḍeyendradyumna-saṁvāde—

ṛtu-kālobbhavaiḥ puṣpair yo'rcayed rukmiṇī-patim |
sarvān kāmān avāpnoti yān divyān yānś ca mānuṣān ||55||

atha puṣpa-viśeṣa-māhātmyam

tathā ca nārasimhe—

puṣpa-jāti-viśeṣeṇa bhavet puṇyam viśeṣataḥ ||56||

kim ca—

evam puṣpa-viśeṣeṇa phalaṁ tad-adhikaṁ nrpa |
jñeyam puṣpāntareṇāpi yathā syāt tan nibodha me ||57||

evam iti droṇa-puṣpokti-prakāreṇeti jñeyam | tat-purāṇe droṇa-puṣpe tathaikasminn ity
anantaram asya pāṭhāt | atah puṣpāntareṇeti droṇa-puṣpād itareṇāpity arthaḥ |
puṣpāntarajñeneti pāṭhe antaram bhedas taj-jñena ||57||

tatra droṇa-puṣpa-māhātmyam

nārasimha eva—

droṇa-puṣpe tathaikasmin mādhavāya nivedite |
dattvā daśa suvarṇāni yat phalaṁ tad avāpnuyāt ||58||

jātyā māhātmyam

droṇa-puṣpa-sahasrebhyaḥ khādiraṁ vai viśiṣyate |
śamī-puṣpa-sahasrebhyo bilva-puṣpaṁ viśiṣyate ||59||
bilva-puṣpa-sahasrebhyo baka-puṣpāṁ viśiṣyate |
baka-puṣpa-sahasrād dhi nandyāvartaṁ viśiṣyate ||60||
nandyāvarta-sahasrād dhi karavīraṁ viśiṣyate |
karavīrasya kusumāt śveta-puṣpam anuttamam ||61||

nandyāvartaṁ piṇḍi-tagaram | karavīraṁ raktam agre śvetam ity ukteḥ ||61||

karavīra-śveta-kusumāt pālāsam puṣpam uttamam |
pālāsa-puṣpa-sāhasryāt sevantī-puṣpam uttamam ||62||
kuśa-puṣpa-sahasrāṇām mālatī-puṣpam uttamam |
vanamālā-sahasrāddhi campakam tu viśiṣyate ||63||

vanamālā puṣpa-viśeṣo mālatī-jāti-bhedah ||63||

campakāt puṣpa-śatakād aśoka-puṣpam uttamam |
aśoka-puṣpa-sāhasryāt sevantī-puṣpam uttamam ||64||
kubja-puṣpa-sahasrāṇām mālatī-puṣpam uttamam |
mālatī-puṣpa-sāhasryāt tri-sandhyā-puṣpam uttamam ||65||
tri-sandhyā-rakta-sāhasryāt tri-sandhyā-śvetakam varam |
tri-sandhyā-śveta-sāhasryāt kunda-puṣpam viśiṣyate ||66||
kunda-puṣpa-sahasrād dhi śatapatram viśiṣyate |
śatapatra-sahasrād dhi mallikā-puṣpam uttamam ||67||
mallikā-puṣpa-sāhasryāj jāti-puṣpam viśiṣyate |
sarvāsām puṣpa-jātīnām jāti-puṣpam ihottamam ||68||
jāti-puṣpa-sahasreṇa yacchan mālām suśobhanām |
viṣṇave vidhivad bhaktyā tasya puṇya-phalam śṛṇu ||69||
kalpa-koṭi-sahasrāṇi kalpa-koṭi-śatāni ca |
vased viṣṇu-pure śrīmān viṣṇu-tulya-parākramah ||70||
śeṣāṇām puṣpajātīnām yat phalam vidhi-darśitam |
tat-phalasyānusāreṇa viṣṇu-loke mahīyate ||71||

viṣṇu-dharmottare—

sarvāsām puṣpa-jātīnām jātyah śreṣṭhatamā matāḥ |
jātīnām api sarvāsām śuklā jātiḥ praśasyate ||72||

skānde'pi brahma-nārada-samvāde—mallikā ity ādi-śloka-trayam āste ||73||

kim ca tatraivānyatra—

jāti-puṣpa-pradānena gandharvaiḥ saha modate |
jāti-puṣpāṣṭakam dattvā vahniṣṭoma-phalam bhavet ||74||
jāti-puṣpa-sahasreṇa yatheṣṭām gatim āpnuyāt |
śvetadvīpam avāpnoti lakṣa-pūjā-vidhāyakaḥ ||75||

lakṣam jāti-puṣpāṇām eva, tena pūjyāḥ vidhāyakaḥ ||75||

jāti-puṣpa-kṛtām mālām karpūra-paṭa-vāsītām |
nivedya devadevāya yat phalam prāpnuyān narah |
na tad varṇayitum śakyam api varṣa-śatair api ||76||

karpūrasya paṭaḥ cūrṇa-gandhas tena vāsītām ||76||

mālatyā mähātmyam

skānde śrī-brahma-nārada-sarivāde—

varṇānām tu yathā vipras tīrthānām jāhnavī yathā |
surānām tu yathā viṣṇuḥ puṣpānām mālatī tathā ||77||
mālatyā hi tathā devaṃ yo'rcayed garuḍadhvajam |
janma-duḥkha-jarārogair mukto'sau muktim āpnuyāt ||78||

mālavatyā iti pāṭhe'pi mālavaty eva mālatī | muktim paramānanda-lakṣaṇām ||78||

kārttike ca tasyā mähātmya-viśeṣaḥ

tatraivānyatra—

yo'rcayen mālatī-puṣpaiḥ kṛṣṇaṃ tribhuvaneśvaram |
tenāptaṃ nāsti sandeḥas tat-padaṃ durlabhaṃ hareḥ ||79||
mālatī-kalikā-mālām iṣad-vikasitām hareḥ |
dattvā śirasi vipreṇdra vājimedha-phalaṃ labhet ||80||

garuḍe—

pakṣīndra na śrutāṃ dr̥ṣṭāṃ bhūtaṃ vā na bhaviṣyati |
mālatyā na samāṃ puṣpaṃ dvādaśyā na samā tithiḥ ||81||

na samam ity atra na-kārasya adhunāpi nāstīty arthaḥ ||81||

puṣpeṇaikena mālatyāḥ prītir yā keśavasya hi |
na sā kratu-sahasreṇa bhavate nārado'bravīt ||82||

bhavate bhavati ity ādikam ārṣam unneyam ||82||

yatra yatra khaga-śreṣṭha bhavate mālatī-vanam |
patre patre tathā tuṣṭo vasate tatra keśavaḥ ||83||
dr̥ṣṭvā tu mālatī-puṣpaṃ vaiṣṇavena kare dhṛtam |
prīto bhavati daityāriḥ sutāṃ dr̥ṣṭvā yathā khagaḥ ||84||
puṣpe puṣpe khaga-śreṣṭha mālatyāḥ sumanohare |
akṣayaṃ prāpyate sthānaṃ dāha-pralaya-varjitaṃ ||85||
vallabhaṃ mālatī-puṣpaṃ mādhavasya sadaiva hi |
helayā dāpayet sthānaṃ svakīyaṃ garuḍadhvajam ||86||
datta-mātraṃ hareḥ puṣpaṃ nirmālyam bhavati kṣaṇāt |
aho-rātraṃ prabhuktaṃ hi mālatī-kusumaṃ na hi ||87||

nirmālyam iti upabhuktatvenottāraṇa-yogyam ity arthaḥ | nahi nirmālyam bhavati |
pāthāntaraṃ sugamaṃ ||87||

viṣṇor aṅgāt paribhraṣṭāṃ mālatī-kusumaṃ khaga |
yo dhārayec ca śirasi sarva-dharma-phalaṃ labhet ||88||

adattvā keśave yas tu sva-mūrdhnā mālatīm vahet |
sa naraḥ khaga-śārdūla sarva-dharma-cyuto bhavet ||89||

adattvā asamarpya ||89||

kārttike ca tasyā mähātmya-viśeṣaḥ

tathā ca **gāruḍe**—

suvarṇa-dānaṁ go-dānaṁ bhūmi-dānaṁ khageśvara |
vihāya kārttike māsi mālatīm yaccha keśave ||90||
sarva-māseṣu pakṣindra mālati keśava-priyā |
prabodhanyām viśeṣeṇa aśvamedhādi-dāyini ||91||

skānde brahma-nārada-saṁvāde—

mālati-mālayā viṣṇuḥ pūjito yena kārttike |
pāpākṣara-kṛtām mālām haṭhāt sauriḥ pramārjati ||92||

mālām pañktim | saurir yamaḥ ||92||

pādme **uttara-khaṇḍe** **kārttika-mähātmye**—

mālati-jātikā-puṣpaiḥ svarṇa-jātyā ca campakaiḥ |
pūjito mādhave dadyāt kārttike vaiṣṇavaṁ padam ||93||

kamalasya mähātmyam

skānde brahma-nārada-saṁvāde—

śubhrāśubhrair mahā-gandhaiḥ kusumaiḥ pañkajodbhaviḥ |
adhokṣajam samabhyarcya nara yāti hareḥ padam ||94||

tatraivānyatra—

aho naṣṭā vinaṣṭās te patitāḥ kali-kandare |
yair nārcito harir bhaktyā kamalair asitaiḥ sitaiḥ ||95||
padmenaikena deveśam yo'rcayet kamalā-priyam |
varṣāyuta-sahasrasya pāpasya kurute kṣayam ||96||
padmaiḥ padmālayā-bhartā pūjitaḥ padma-hasta-bhṛt |
dadāti vaiṣṇavān putrān bhaktim avyabharinim ||97||

apraṇayenāpy arcitaḥ san | padma-hasta-bhṛd iti yadyapi hastena padmam bibhartīty arthaḥ
||96-97||

tatraiva śrī-śivomā-saṁvāde—

padma-puṣpāni yo dadyāt tasmāc chata-guṇam bhavet ||98||

tasmād iti prāgvat | tatra pūrvoktām saurvarṇa-puṣpa-daśaka-phala-pradānāt karavira-
puṣpārpaṇa-phalād iti jñeyam ||98||

tatra varṇa-viśeṣeṇa mähātmya-viśeṣaḥ

tathā ca skānde—

rakta-padma-pradānena rukma-māṣakado bhavet |
śataṁ dattvā ca dharmātmā vahnīṣṭoma-phalaṁ labhet ||99||
sahasraṁ ca tathā dattvā sūrya-loke mahīyate |
viṣṇu-lokam avāpnoti lakṣa-pūjā-vidhāyakaḥ ||100||
svayam eva tathā lakṣmīr bhajate nātra saṁśayaḥ |
rakta-padma-pradānād dhi śvetasya dviguṇaṁ phalaṁ ||101||

rukma-māṣakada iti suvarṇa-māṣa-dana-phalaṁ prāpnuyād ity arthaḥ | śataṁ rakta-
padmānām | evam agre'pi svayam eva lakṣmīr bhajata iti sāksāt sarva-sampattis tasya bhaved
ity arthaḥ ||99-101||

tatrāpi kārttike viśeṣaḥ

pādmottara-khaṇḍe kārttika-mähātmye—

kamalaiḥ kamalākāntaḥ pūjitaḥ karttike tu yaiḥ |
kamalā anugā teṣāṁ janmāntara-śateṣv api ||102||

evam kamalā anugety api ||102||

skānde ca śrī-brahma-nārada-saṁvāde—

kārttike nārcito yais tu kamalaiḥ kamalekṣaṇaḥ |
janma-koṭiṣu viprendra na teṣāṁ kamalā grhe ||103||

nīlotpalasya mähātmyam

viṣṇudharmottare—

dattvā nīlotpalaṁ mukhyaṁ kusumaṁ kuṅkumasya ca |
tulyaṁ phalaṁ avāpnoti bandhu-jīvasya ca dvijāḥ ||104||
suvarṇa-daśa-dānasya phalaṁ prāpnoti mānavaḥ |
dattvā nīlotpalaṁ viṣṇor nātra kāryā vicāraṇā ||105||
nīlotpala-śataṁ dattvā vahnīṣṭoma-phalaṁ labhet |
nīlotpala-sahasreṇa puṇḍarīkam avāpnuyāt |
lakṣa-pūjāṁ naraḥ kṛtvā rājasūya-phalaṁ labhet ||106||

kumudasya mähātmyam

viṣṇudharmottare—

rukma-māṣaka-dānasya phalaṁ kumudato bhavet |
kumudānām śataṁ dattvā candra-loke mahīyate ||107||
sahasraṁ ca tathā dattvā yatheṣṭāṁ gatim āpnuyāt |

aśvamedham avāpnoti lakṣa-pūjā-vidhāyakaḥ ||108||
raktotpala-prade viṣṇos tathā syād dviguṇam phalam ||109||

kadambasya mähātmyam

skānde brahma-nārada-saṁvāde—

jāta-rūpa-nibhair viṣṇum kadamba-kusumair mune |
ye'rcayanti ca govindam na teṣām saurijam bhayam ||110||
kadamba-kusumair hr̥dyair ye'rcayanti janārdanam |
teṣām yamlayo naiva na jāyante kuyoniṣu ||111||

kim ca—

na tathā ketakī-puṣpair mālatī-kusumair na hi |
toṣam āyāti deveśaḥ kadamba-kusumair yathā ||112||
dr̥ṣṭvā kadamba-puṣpāṇi prīto bhavati mādhaveḥ |
kim punaḥ pūjitas taiś ca sarva-kāma-prado hariḥ ||113||
yathā padyālayām prāpya prīto bhavati mādhaveḥ |
kadamba-kusumam labdhvā tathā prīṇāti loka-kṛt ||114||
sakṛt kadamba-puṣpeṇa helayā harir arcitaḥ |
sapta janmāni deveśas tasya lakṣmīr adūrataḥ ||115||
kadamba-puṣpa-gandhena keśavo vā suvāsitaḥ |
janmāyutārjitas tena nihataḥ pāpa-sañcayaḥ ||116||

loka-kṛd api helayāpi | vā-śabdo yadi vety arthaḥ | kadamba-puṣpasya gandha-mātreṇāpi, yadi
vā vāsitas tathāpīty arthaḥ ||114-116||

āśādhe viśeṣaḥ

tatraiva—

ghanāgame ghana-śyāmaḥ kadamba-kusumārcitaḥ |
dadāti vāñchitān kāmān śata-janmāni sampadaḥ ||117||
kadamba-kusumair devaṁ ghana-varṇam ghanāgame |
ye'rcayanti muni-śreṣṭha tair āptaṁ janmanaḥ phalam ||118||

sampadaś ca vibhūtīr dadāti | ghana-śyāma iti ghana-varṇam iti ca kadamba-puṣpa-bhūṣaṇena
śobhātīśayo'bhīpretāḥ ||118-119||

karavīrasya mähātmyam

skānde śrī-śivomā-saṁvāde—

karavīrair mahādevi yaḥ pūjayati keśavam |
daśa-sauvarṇakaiḥ puṣpair yat phalam tad avāpnuyāt ||119||
karavīraiḥ suraktaiś ca yo viṣṇum sakṛd arcayet |

gavām ayuta-dānasya phalaṁ prāpnoti mānavaḥ ||120||

tatraiva brahma-nārada-saṁvāde—

ye'rcayanti surādhyakṣaṁ karavīraiḥ sitāsitaiḥ |
caturyugāni viprendra prīto bhavati keśavaḥ ||121||
sita-raktair mahā-puṇyaiḥ kusumaiḥ karavīrajaiḥ |
yo'cyutaṁ pūjayed bhaktyā sa yāti garuḍadhvajam ||122||

purandhri-puṣpasya mähātmyam

purandhri-puṣpair yaḥ kuryāt pūjām madhuripor naraḥ |
tasya prasādam āyāti devaś cakra-gadādharah ||123||
ramyāḥ purandhri-mañjaryo dayitās tasya nityaśaḥ |
purandhri-puṣpaṁ yo dadyād ekam apy asya maṇḍale ||124||
tila-prastha-pradānasya phalaṁ prāpnoty asaṁśayam |
purandhri-mañjarī-puṣpaiḥ sahasreṅārcayed dharim ||125||
agniṣṭomam avāpnoti kulam uddharate tathā |
karpūra-paṭa-vāsenā purandhriṁ adhivāsītām ||126||
mahā-rajana-rakte ca tathā sūtre niveśītām |
mālām puṣpa-sahasreṅa yaḥ prayacchati bhaktitah ||127||
aśvamedha-phalaṁ tasya nātra kāryā vicāraṇā |
śatena vājapeyasya phalam āpnoty asaṁśayam |
lakṣa-pūjām tathā kṛtvā sarva-jñānam avāpnuyāt ||128||

tatheti samuccaye pakṣāntare vā | mahā-rajana-raktaṁ sūtre puṣpa-sahasreṅa niveśītām
grathitām mālām ca yaḥ prayacchati | śatena purandhri-puṣpāṇām | evaṁ lakṣaṁ ca | tena
pūjām ||126-128||

agastya-puṣpasya mähātmyam

skānde brahma-nārada-saṁvāde—

agastya-kusumair devaṁ ye'rcayanti janārdanam |
darśanāt tasya devarṣe narakāgniḥ praśāmyati ||129||
na tat karoti viprendra tapasā toṣito hariḥ |
yat karoti hr̥ṣīkeśo muni-puṣpair alaṅkṛtaḥ ||130||
muni-puṣpa-kṛtām mālām ye yacchanti janārdane |
devendro'pi muni-śreṣṭha kampate tasya śaṅkayā ||131||

kim ca tatraivānyatra—

muni-puṣpa-kṛtām mālām dr̥ṣṭvā kaṅṭhe vilambitām |
prīto bhavati daityārir daśa-janmāni nārada ||132||
agastya-vṛkṣa-sambhūtaiḥ kusumair asitaiḥ sitaiḥ |
ye'rcayiṣyanti deveśaṁ samprāptaṁ paramaṁ padam ||133||

he devarṣe ! tasya darśanāt teṣāṁ darśanād ity arthaḥ | kaṅṭhe ātmano bhaktasya vā ||129-132||

viṣṇu-rahasye—

agastya-sambhavaḥ puṣpaiḥ kiṁśukaiḥ sumanoharaiḥ |
samabhyarcya hr̥ṣīkeśam janma-duḥkhād vimucyate ||134||

kiṁśukaiḥ palāsa-puṣpaiḥ | kiṁ vā kiṁśuka-puṣpākārair ity arthaḥ ||134||

tatra ca kārttike viśeṣaḥ

skānde tatraiva—

vihāya sarva-puṣpāni muni-puṣpeṇa keśavam |
kārttike yo'rcayed bhaktyā vājimedha-phalaṁ labhet ||135||
muni-puṣpārcito viṣṇuḥ kārttike puruṣottamaḥ |
dadāty abhimatān kāmān śaśi-sūrya-sthito yathā ||136||

yathā sūrya-sthitaḥ śaśīti amāvāsyāyām yathā-viśeṣo bhavatīty arthaḥ | śaśīti hrasva-pāthenaika-padye yoga-viśeṣaḥ | arthas tu sa eva | yad vā, śukla-raktāgastya-puṣpaiḥ pūjitaḥ san śaśi-sūryayoḥ sthita iva tābhyām apy adhikaḥ puruṣottamo bhavati | ataḥ śobhātīsayam prāpto'sau śyāmasundaraḥ santuṣṭaḥ san abhimatān kāmān dadātīty arthaḥ ||136||

gavām ayuta-dānena yat phalaṁ prāpyate mune |
muni-puṣpeṇa caikena kārttike tat phalaṁ smṛtam ||137||

pādme kārttika-māhātmye ca—

muni-puṣpair yadi hariḥ pūjitaḥ kārttike naraiḥ |
munīnām eva gatido jñāninām ūrdhva-retasām ||138||

ketakī-puṣpasya māhātmyam

skānde tatraiva—

ketakī-puṣpakeṇaiva pūjito garuḍadhvajah |
samāḥ sahasraṁ supṛito jāyate madhusūdanaḥ ||139||

patraikaikeneti pāṭhe ekenāpi patreṇety arthaḥ | tathāpi patra-śabdo'tra puṣpa-patra-paraḥ | yad vā, ketakī-śabdena tat-puṣpam | tasyaika-patreṇa kvacic ca patraikenaiveti pāṭhaḥ ||139||

arcayitvā hr̥ṣīkeśam kusumaiḥ ketadodbhavaḥ |
puṇyam tad-bhavanam yāti keśavasya ramālayam ||140||

kiṁ ca—

suvarṇa-ketakī-puṣpam yo dadāti janārdane |
suvarṇa-dānaṁ puṇyam labhate sa mahāmune ||141||

suvarṇavat yat ketakī-puṣpam | etena śuklābham vanya-ketakaṁ vyavacchinam ||141||

višeṣataś cāśādhe

tatraiva—

keśavaḥ ketakī-puṣpair mithunasthe divākare |
yenārcitaḥ sakṛd bhaktyā sa mukto narakārṇavāt ||142||
ketakī-puṣpam ādāya mithunasthe divākare |
yenārcito harir bhaktyā prīto manvantaram mune ||143||

śrāvane mähātmya-višeṣaḥ

karkarāśigate sūrye ketakī-patra-komalaiḥ |
ye'rcayisyanti govindam samprāpte dakṣiṇāyane ||144||
kṛtvā pāpa-sahasrāṇi mahā-pāpa-śatāni ca |
te'pi yāsyanti viprendra yatra viṣṇuḥ śriyā saha ||145||

kārttike'pi mähātmya-višeṣaḥ

tatraiva—

kārttike ketakī-puṣpam dattam yena kalau hareḥ |
dīpa-dānam ca devarṣe tārite sva-kulāyutam ||146||

kundasya mähātmyam

skānde tatraiva—

abyarcya kunda-kusumaiḥ keśavam kalmaṣāpaham |
prayāti bhavanam viṣṇor vanditam muni-cāraṇaiḥ ||147||

daśama-skandhe [BhP 10.30.11] –

apy eṇapatny upagataḥ priyayeha gātrais
tanvan dṛśām sakhi sunirvṛtim acyuto vaḥ |
kāntāṅga-saṅga-kuca-kunkuma-rañjitāyāḥ
kundasrajaḥ kulapater iha vāti gandhaḥ ||148||

rāsa-kṛīḍāyām antarhitasya śrī-bhagavato'nveṣaṇe virahākulānām śrī-vallavīnām vacanam—
apīti nirdhāraṇe praśne vā | bho eṇa-patni he sakhi, vo yuṣmākam dṛśām gātraiḥ śrīlocanādy-
avayavaiḥ sunirvṛtim paramānandaṁ tanvan san priyayā śrī-rādhayā sahācyuta iha upagataḥ
nikaṭam prāptaḥ | tasya liṅgam āhuḥ—kānteti | kula-pateḥ śrī-kṛṣṇasya | evam rāsa-kṛīḍāya
śrī-bhagavatā sāksād-bhūṣaṇa-bhūta-kunda-mālāyā gṛhītatvāt | tayaiiva ca bhagavad-upagama-
vijñānāt tat-priyatva-siddhyā mähātmya-višeṣaḥ saṅgataḥ ||148||

tathā [BhP 10.35.20] --

kunda-dāma-kṛta-kautuka-veṣo
gopa-godhana-vṛto yamunāyām |
nanda-sūnur anaghe tava vatso
narma-daḥ praṇayiṇām vijahāra ||149||

tathā divasāntare tāsām eva śrī-yaśodām̐ prati vacanam—kundeti | kundasya dāmnā mālayā
kṛtaḥ | kautukena paramotsāhena | yad vā, kautukam utsavas tad-rūpo veśo yena | evam
māhātmya-viśeṣaḥ siddha eva ||149||

pāvantī-kusumasya māhātmyam

viṣṇu-purāṇe—

arcayitvā hṛṣīkeśam̐ pāvantī-kusumair naraḥ |
hṛṣṭa-puṣṭa-gaṇākīrṇam̐ kārṣṇam̐ lokam avāpnuyāt ||150||

pāvantī kunda-bhedaḥ | hṛṣṭa-puṣṭair antar bahiḥ sukha-pūrṇaiḥ | gaṇaiḥ pārśadair ākīrṇam̐
vyāptam̐ kārṣṇam̐ kṛṣṇa-sambandhinam̐ | hṛṣṭa-puṣṭa ity asamasta-pāṭhe narasya viśeṣaṇam̐ |
pāṭhāntaram̐ sugamam ||150||

karṇikārasya māhātmyam

tatraiva –

karṇikāra-mayaiḥ puṣpaiḥ kāntaiḥ kanaka-suprabhaiḥ |
arcayitvācyutam̐ loke tasya loke mahīyate ||151||

daśama-skandhe [BhP 10.21.5] ca tatraiva --

barhāpīḍam̐ naṭa-vara-vapuḥ karṇayoh̐ karṇikāram̐
vibhrad-vāsaḥ kanaka-kapiśam̐ vaijayantīm̐ ca mālām̐ |
randhrān veṇor adhara-sudhayā pūrayan gopa-vṛndair
vṛndāraṇyam̐ sva-pada-ramaṇam̐ prāviśad gīta-kīrtiḥ ||152||

karṇikāram̐ karṇayor bibhrad iti—sākṣāt śrī-bhagavad-veśe tasya varṇanena māhātmya-bharaḥ
siddha eva ||152||

rakta-śata-patrikāyā māhātmyam

skānde tatraiva—

kuṅkumāruṇa-varṇāḍhyām̐ śata-patrikām̐ |
yo dadāti jagannāthe śvetadvīpāt paten nahi ||153||

sevantī-palāśa-puṣpayor māhātmyam

tatraiva—

sevantī-kusumaiḥ puṣpaiḥ kimśukaiḥ sumanoharaiḥ |
samabhyarcya hṛṣīkeśam̐ janma-duḥkhād vimucyate ||154||

kubjasya māhātmyam

tatraiva—

gandhādhair vimalair vanyaiḥ kusumaiḥ kubjakodbhavaiḥ |

bhaktyābhyarcya hr̥ṣīkeśam śvetadvīpe vasen naraḥ ||155||

campakasya māhātmyam

skānde tatraiva—

nīlotpala-samaṁ dānam campakasya janārdane ||156||

janārdane dānam samarpaṇam ||156||

tatraiva brahma-nārada-saṁvāde—

varṣā-kāle tu deveśam kusumaiś campakodbhaviḥ |
ye'rcayanti narā bhaktyā saṁsāre na punar gatiḥ ||157||

aśoka-bakulayor māhātmyam

viṣṇu-rahasye tatraiva—

aśoka-kusumai ramyair janma-śoka-bhayāpaham |
pūjayitvā hariṁ devaṁ yāti viṣṇum anāyam ||158||

anyac ca skānde tatraiva—

bakulāśoka-kusume'rye'rcayanti jagat-patim |
te vasanti harer loke yāvac candra-divākarau ||159||

pāṭalasya māhātmyam

tatraiva—

ye'rcayet pāṭalā-puṣpaiḥ sarva-pāpa-haram harim |
sa puṇyātmā param sthānam vaiṣṇavam vrajate dhruvam ||160||
yaḥ punaḥ pāṭalā-puṣpair vasante garuḍadhvajam |
arcayet parayā bhaktyā mukti-bhāgī bhaved dhi saḥ ||161||

tilakasya māhātmyam

viṣṇu-rahasye—

tilakasyojjvalaiḥ puṣpaiḥ sampūjya madhusūdanam |
dhūta-pāpmā nirātāṅkaḥ kṛṣṇasyānucarō bhavet ||162||

nirātāṅkaḥ saṁsārādi-bhaya-rahitaḥ ||162||

javāyā māhātmyam

viṣṇu-rahasye—

samujjvalair javā-puṣpair abhyarcya jala-śāyinaṁ |
supuṇyāṁ gatim āpnoti vīta-bhīr vīta-matsaraḥ ||163||
javāpuṣpaiḥ pumān bhaktyā sampūjya puruṣottamam |
uttamāṁ gatim āpnoti prasanne garuḍadhvaje ||164||

samujjvalaiḥ śuklaiḥ | tat-pūjayaiva prasanne sati | dvitīyānto vā pāṭhaḥ | puruṣottamam iti
viśeṣaṇam ||163-164||

aṭarūṣakasya mähätmyam

skānde tatraiva—

aṭarūṣaka-puṣpair yaḥ pūjayet jagatām patim |
sa puṇyavān naro yāti viṣṇos tat paramām gatim ||165||

kusumbhasya mähätmyam

tatraiva—

kusumbha-kusumair hṛdyair ye'rcayanti janārdanam |
teṣām mamālaye vāsaḥ prasādāc cakrapāṇitaḥ ||166||

mama brahmaṇaḥ ||166||

mallikāyā mähätmyam

skānde tatraiva—

mallikā-puṣpa-jātīnām yūthikāyās tathaiva ca |
tathā kubjaka-jātīnām phalasyārdham prakīrtitam ||167||

phalasya pūrva-muktasya nilotpālārpaṇa-phalasya | tatra tathaiva krama-pāṭhāt ||167||

tatraiva śrī-brahma-nārada-saṁvāde—

sugandhair mallaikā-puṣpair arcayitvācyutaṁ naraḥ |
sarva-pāpa-vinirmukto viṣṇu-loke mahīyate ||168||
mallikā-kusumair devaṁ vasante garuḍa-dhvajam |
yo'rcayet parayā bhaktyā dahet pāpaṁ tridhārjitam ||169||

tridheti | mahā-pātakādi-bhedena kāyikādi-bhedena vā ||169||

kumbhī-puṣpasya mähätmyam

skānde tatraiva—

kumbhī-puṣpaṁ tu devarṣe yaḥ prayacchej janārdane |
suvarṇa-pala-mātraṁ tu puṣpe puṣpe bhaven mune ||170||

gokarṇādīnām mähätmyam

viṣṇu-rahasye—

gokarṇa-nāga-karṇābhyām tathā villātakena ca |
arcayitvācyutaṁ devaṁ devānām adhipo bhavet ||171||
aṅjali-botakī-puṣpaiḥ kuṣmāṇḍa-timirodbhavaiḥ |
alāṅkṛtvā naraḥ kṛṣṇaṁ kṛtārtho hari-loka-bhāk ||172||

nāga-karṇaḥ hastikarṇeti prasiddhaḥ | añjalī śyāma-puṣpaṁ | botakī botakavo iti prasiddhā |
timirā trīntayeti prasiddhā ||171-172||

dūrvādi-puṣpāṇām mähātmyam

skānde tatraiva—

gṛha-dūrvābhavaiḥ puṣpais tathā kāśa-kuśodbhavaiḥ |
bhūdharam samalaṅkṛtya viṣṇu-loke vrajen naraḥ ||173||

viṣṇu-rahasye ca—

śara-dūrvāmayaiḥ puṣpais tathā kāśa-kuśodbhavaiḥ |
bhuvaneśam alaṅkṛtya viṣṇu-loke vrajen naraḥ ||174|| iti |

varṇa-bhedena puṣpāṇām phala-bhedaś ca darśitaḥ |
tathā teṣāṁ ca sarveṣāṁ mālāyā mahimādhikaḥ ||175||
śvetaiḥ puṣpaiḥ samabhyarcya naro mokṣam avāpnuyāt ||176||

tathā ca skānde viṣṇudharmottare ca—

kāmān avāpnuyāt loke pītair devaṁ samarcayan |
śatrūṇām abhicāreṣu tathā kṛṣṇaiḥ prapūjayet ||177||

viṣṇu-rahasye ca—

svarṇa-lakṣādhikaṁ puṣpaṁ mālā koṭi-guṇādhikā |
dattā bhavati kṛṣṇāya narair bhakti-samanvitaiḥ ||178|| iti |

mallikāṁ tu divārātryor naktāṁ sampāka-yūthike |
nandyāvartāṁ cārḍha-rātre mālātīm prātar eva hi ||179||
itarāṇi ca puṣpāṇi divā bhagavate'rpayet |
evaṁ kecic ca manyante pūjā-vidhi bakāṁ tathā ||180||

kim ca—

praharam tiṣṭhate jātī karavīram aharniśam |
jalajaṁ sapta-rātrāṇi ṣaṅ-māsaṁ tu bakāṁ tathā ||181|| iti |

avacayottare kāle jñeyam etad vicakṣaṇaiḥ ||182||

atha puṣpa-maṇḍapādi

puṣpāṇām maṇḍapaṁ chatraṁ vitānaṁ vaiṣṇavottamaḥ |
dolādikaṁ ca nirmāya śrī-kṛṣṇāya samarpayet ||183||

atha puṣpa-maṇḍapādi-mähātmyam

viṣṇu-dharmottare—

kṛṣṇa-veśmani yaḥ kuryāt surūpaṁ puṣpa-maṇḍapam |
sa puṣpaka-vimānais tu koṭibhiḥ krīḍate divi ||184||

surūpaṁ sundaram ||184||

tatraiva skānde ca—
kṛtvā puṣpa-grhaṁ viṣṇoḥ puṣpair vā tad-vitānakam |
phalena yogam āyāti rājasūyāśvamedhayoḥ ||185||

tatraiva skānde ca—
keśavopari yaḥ kuryāc chatraṁ vā puṣpa-maṇḍapam |
puṣpais tan-mañcakam vāpi tasya puṇyam vadāmy aham ||186||

mañcakam paryaṅkam ||186||

prāptaiśvāryo mahābhāgaiḥ krīḍā-rati-samanvitaiḥ |
nityam tu modate svarge sa naro nātra saṁśayaḥ ||187||

viśeṣataḥ kārttike

skānde śrī-brahma-nārada-saṁvāde—
mālatī-mālayā yena kārttike puṣpa-maṇḍapam |
keśavasya grhe cakre na mayā viditam phalam ||188||

atha suvarṇa-puṣpādi-māhātmyam

svaṛṇa-ratnādi-puṣpais ca bhagavantaṁ samarcayet |
na ca nirmālyatām yānti tāni tan muhur arpayet ||189||

tat tasmāt ||189||

tathā coktaṁ devyā—
na nirmālyam hema-puṣpam arpayed arpitaṁ sadā ||190||

viṣṇu-dharmottare skānde ca—
kṛtrimāṇy anulepāni gandhenāti-sugandhinā |
dhūpena paṭavāsena candanādy-anulepanaiḥ ||191||

svaṛṇādi-puṣpāṇām arpaṇa-prakāraṁ likhati—kṛtrimāṇi iti | kṛtrimāṇi suvarṇa-puṣpādīni
dhūpena paṭa-vāsena ca sugandhi-dravya-cūrṇena viśiṣṭāni ||191||

atha suvarṇa-puṣpādi-māhātmyam

skānde—
svaṛṇa-puṣpārcito yasya grhe tiṣṭhati keśavaḥ |

tasyaiva pāda-rajāsā śudhyati kṣiti-maṇḍalam ||192||
suvarṇa-puṣpair abhyarcya rājasūya-phalaṁ labhet |
ratnair devam athābhyarcya rājā bhavati bhūtale ||193||

svarṇa-puṣpair arcitaḥ abhiṣiktaḥ | evaṁ puṣpa-prācuryam uktam | pāṭhāntaram sugamam |
tasyaivety atrāyaṁ bhāvaḥ | yasya pāda-rajo-mātreṇa jagat pavitraṁ syāt tasya svargādi-
phalāntaram kiyaṁ mātram ? śrī-śrī-bhagavat-pārśada-vara evāsāv iti ||192|| ratnaiḥ ratnamaya-
puṣpaiḥ ||193||

tatraiva śrī-śivomā-saṁvāde—

puṣpajātiṣu sarvāsu sauvarṇam puṣpam uttamam ||194|| iti |

evam uktair anuktaḥ ca śobhādhyair vā sugandhibhiḥ |
sampūjyo bhagavān puṣpair na niṣiddhais tu duḥkhadaiḥ ||195||

anuktaḥ śāstroкта-vyatiriktaḥ | yadi ca tāni śobhāvanti sugandhīni vā bhavanti | tadā taiḥ ca
sampūjya ity arthaḥ | śāstreṇa niṣiddhais tu na sampūjya | yato duḥkhadaiḥ ||195||

atha niṣiddhāni puṣpāṇi

tatra sāmānyato viṣṇu-dharmottare—

śmaśāna-caitya-drumajaṁ bhūmau vāpi nipātitaṁ |
kalikā ca na dātavyā devadevasya cakriṇaḥ ||196||

caitya-drumo nāma baddha-vedika-talaḥ pūjyo vṛkṣaḥ ||196||

śuklānya-varṇa-kusumaṁ na deyaṁ ca tathā bhavet |
sugandhi śuklaṁ deyaṁ syāj jātaṁ kaṇṭakino drumāt ||197||
dattvā kaṇṭaki-sad-bhūtam anuktaṁ paribhūyate |
anukta-rakta-kusumād asaubhāgyam avāpnuyāt ||198||

anuktaṁ pūrvoktāditarat ||198||

ugra-gandhi tathā dattvā nityam udvegam āpnuyāt |
agandhi dattvā vāpnoti hy aśubhaṁ paramaṁ naraḥ ||199||

tatraiva ṛtīya-khaṇḍe—

ugra-gandhīny agandhīni kusumāni na dāpayet |
anyāyatana-jātāni kaṇṭakīni tathaiva ca ||200||
raktāni yāni dharmajñās caitya-vṛkṣodbhavāni ca |
yāni śmaśāna-jātāni tathā cākālajāni ca |
dānaṁ vivarjayed yatnāt puṣpāṇām apy agandhinām ||201||

dharmajñā iti pāṭhe he dharmajñā iti tatrāyānām sambodhanam ||201||

nārādiye rākṣasī-śāpathe—

pāra-kyārāmajātaiś ca kusumair arcayet surān |
tena pāpena lipyeyam yady etad anṛtam vade ||202||

jñāna-mālayām—

kalikābhis tathā nejyam vinā campakajaiḥ śubhaiḥ |
śuśkair na pūjayed viṣṇum patraiḥ puṣpaiḥ phalair api ||203|| iti |

jāti-yūthyos tathā malli-nava-mālikayor api |
kalikābhir harer bhaktaiḥ saurabhyāt kaiścid iṣyate ||204||

atrāpavādaḥ

viṣṇu-rahasye—

na śuśkaiḥ pūjayed viṣṇum kusumair na mahi-gataiḥ |
nāviśīrṇa-dalaiḥ kliṣṭair na caivāśu-vikāśitaiḥ ||205||

āśu-vikāśitaiḥ balād vikāśitaiḥ ||205||

pādme—

kīṭa-koṣopa-biddhāni śīrṇa-paryuṣitāni ca |
varjayed ūrṇanābhena vāsitaṁ yadi śobhanam ||206||

kīṭasya koṣa-rūpāvāsena apaviddhāni dūṣitāni puṣpāni śīrṇāni paryuṣitāni ca | yadyapi
śobhanam uttamam | apavitrāṇi ced gandhavanty api puṣpāni varjayet || 206||

gandhavanty apavitrāṇi ugra-gandhīni varjayet ||207||
gandha-hīnam api grāhyam pavitraṁ yat kuśādikam ||208||

vaiḥyasa-pañcarātre—

catuṣpatha-śivāvāsa-śmaśānāvani-madhyataḥ |
sugandhi-phala-puṣpāni nāda-dīṭarcane hareḥ ||209||

catuṣpathāder avanir bhūmis tan-madhyān na grḥṇīyāt ||209||

skānde śrī-brahma-nārada-saṁvāde—

na viśīrṇa-dalaiḥ śliṣṭair nāśubhair nāvikāśibhiḥ |
pūti-gandhy-ugra-gandhīni amla-gandhāni varjayet ||210||

viśīrṇa-dalādibhiḥ puṣpair na pūjā kāryeti śeṣaḥ | śliṣṭaiḥ anyo'nya-saṁlagnaiḥ ||210||

kīṭa-koṣopabiddhāni śīrṇa-paryuṣitāni ca |
bhagna-patraṁ ca na grāhyam kṛmi-duṣṭam na cāharet ||211||
varjayed ūrṇanābhena vāsitaṁ yadi śobhanam |
sthalastham noddharet puṣpaṁ chedayej jalajam na tu |
yāni sprṣṭāni cāsprṣyair lokāyuktais ca varjayet ||212||

noddharet mūlato notpāṭayet | loke ayuktair nindyaiś ca spr̥ṣṭāni puṣpāṇi varjayet ||212||

atrāpavādaḥ

jñāna-mālayām—

na paryuṣita-doṣo'sti jalajotpala-campake |
tulasy-agastya-bakule bilve gaṅgā-jale tathā ||213||

viṣṇu-dharmottare ca—

na gr̥he karavīrasthaiḥ kusumair arcayed dharim |
patitair mukulair mlānaiḥ śvāsair vā jantu-dūṣitaiḥ |
āghātair aṅga-saṁspr̥ṣṭair dūṣitaiś caiva nārcayet ||214||

gr̥he yaḥ karavīraḥ śveta-puṣpo rakta-puṣpaś ca | tat-sthais tadīyair ity arthaḥ | ata evoktam
vārāhe—bandhūka-karavīre ca na gr̥he ropayet kvacit iti | śvāsair jantubhir vādūṣitair ity
arthaḥ | aṅgena svīya-hasta-vyatiriktena gātreṇa saṁspr̥ṣṭaiḥ dūṣitaiś ca ninditaiḥ ||214||

atha viśeṣato niṣiddhāni

viṣṇu-dharmottare tṛtīya-kāṇḍe ca—

krakarasya ca puṣpāṇi tathā dustūrakasya ca |
kṛṣṇaṁ ca kūṭajaṁ cārkaṁ naiva deyaṁ janārdane ||215||

krakarasya karavīrasya ||215||

kim cānyatra—

nārkaṁ nomattakaṁ jhiṅṭim tathaiva giri-karṇikāṁ |
na kaṅṭakārikā-puṣpaṁ acyutāya nivedayet ||216||
kūṭajaṁ śālmali-puṣpaṁ śirīṣaṁ ca janārdane |
niveditaṁ bhayaṁ cograṁ niḥsattvaṁ ca prayacchati ||217||

niḥsattvam iti pāṭhe niḥsattvatām ity arthaḥ ||217||

skānde tatraiva—

ye'rcayanti trilokeśam arka-puṣpair janārdanam |
tebhyaḥ kruddho bhayaṁ duḥkhaṁ
krodhaṁ viṣṇuḥ prayacchati ||218||
unmattakena ye mūḍhāḥ pūjayanti trivikramam |
unmādam dāruṇaṁ tebhyaḥ dadāti garuḍadhvajāḥ ||219||
kāñcanāvayavaiḥ puṣpair ye'rcayanty asura-dviṣam |
dāridryaṁ duḥkha-bahulaṁ teṣāṁ viṣṇuḥ prayacchati ||220||
giri-karṇikayā viṣṇuṁ ye'rcayanty abudhā narāḥ |
teṣāṁ kula-kṣayaṁ ghoram kurute madhusūdanaḥ ||221|| iti |

atha puṣpa-grahaṇa-kālādi

madhyāhne snānam ācārya samāhṛtaiḥ |
naiva sampūjayed viṣṇuṁ yan niṣiddhāni tāny api ||222||

api-śabdaḥ pūrva-niṣiddhāpekṣayā samuccaye | tāni madhyāhna-snānāntaram āhṛtāni
kusumāni ||222||

tathā ca skānde tatraiva—

snānam kṛtvā tu yat kimcit puṣpaṁ gṛhṇanti vai narāḥ |
devatās tan na gṛhṇanti pitarāḥ khalu vai dvija |
ṛsayas tan na gṛhṇanti bhasmībhavati kāṣṭhavat ||223|| iti |

khalv iti samuccaye | pitarāś ca na gṛhṇanti | bhasmībhavati viphalam syād ity arthaḥ ||223||

kusumānām alābhe tu cauryādānam na duṣyati |
devatārtham tu kusumam asteyam manur abravīt ||224||

dharmārjita-dhana-kṛitair [ḥBV 7.34] ity ādi-viṣṇudharmottarādi-vacanair nyāyopārjitāni
kusumāni deva-pūjāyām vihitāni | tatra dhanādy-abhāve kim kartavyam ? tatra likhati—
kusumānām iti | cauryeṇa ādānam grahaṇam asteyam iti cauryeṇānitam api coritam na bhavati
| ata evoktam viṣṇudharmottare—yathā kathamcid āhṛtya kusumair arcayed dharim iti ||224||

tathā kaurme śrī-vyāsa-gītāyām—

puṣpe śākodake kāṣṭhe tathā mūle phale tṛṇe |
adattādānam asteyam manuḥ prāha prajāpatiḥ ||225||
gṛhītavyāni puṣpāni devārcana-vidhau dvijāḥ |
naikasmād eva niyatam ananujñāpya kevalam ||226|| iti |

adattasyāpy ādānam ||225|| kim ca tatraiva viśeṣam āha—gṛhītavyānīti | evam bhagavad-
artham eva śākādīnām ādānam aduṣṭam iti jñeyam | svārthe tu doṣa eva |
tṛṇam kāṣṭham phalam puṣpaṁ prakāśam vai hared budhaḥ |
dharmārtham kevalam vipro hy anyathā patito bhavet || iti |

ataeva tatraiva—

tṛṇam vā yadi vā śākaṁ mūlam vā jalam eva vā |
parasyāpaharan jantur narakam pratipadyate || iti ||226||

vihiteṣu niṣiddhānām vihitālābhato matam |
kusumānām upādānam niṣiddhānām na karhicit ||227||
vihita-pratiṣiddhais tu nihitālābhato`rcayet ||228||

nanu viṣṇudharmottare tṛtīya-khaṇḍe anyāyatana-jātāni puṣpāni niṣiddhāni | skāndātau ca
kaṇṭakyādīni vihitāni santi, tathā vāmana-purāṇātau bandhūka-javā-puṣpayor niṣedhaḥ
śrūyate | te cātra viṣṇudharmottarātau vihite eva ity evam ādi-virodhe katham
vyavahartavyam ? tatra likhati—vihiteṣv iti | śāstrair vihiteṣu kusumeṣu madhye niṣiddhānām
kusumānām upādānam grahaṇam vihitānām alābhato hetoḥ alābhe vā sati matam budhaiḥ |
vihitānām lābhe sati ca tāni niṣiddhāni, na grāhyāṅy eva | yāni ca kevalam sarvatra niṣiddhāny
eva | teṣām kadācid apy upādānam na matam ity arthaḥ ||227-228||

niṣiddha-puṣpa-saṅgraha-ślokaḥ

kliṣṭam paryuṣitam ca bhūmi-patitam chidram ca kīṭānvitam
yat keśopahatam ca gandha-rahitam yac cogra-gandhānvitam |
haste yad vidhr̥tam praṇāma-samaye yad vāma-haste kṛtam
yac cāntar-jaladhau tam arcana-vidhau puṣpam ca tad varjayet ||229||

bhaṅktvā yad viṭapādikaṁ kṣitiruhaṁ cotpāṭya yac cāhr̥tam
yac cākramya samāhr̥tam tad akhilaṁ puṣpam bhavaty āsuram |
cauryākṛṣṭam anukti-duṣṭam aśuci-spr̥ṣṭam yad aprokṣitam
yac cāghr̥tam adho`mbare vinihitam kṛtam ca tad varjayet ||230||

patrāṇi cāpayed ūrvādy-aṅkurān api bhaktitaḥ |
kintu śrī-tulasī-patram sarvatraiva viśeṣataḥ ||231||

atha patrāṇi

viṣṇudharmottare—

puṣpābhāvena yo dadyād atra dūrvāṅkurān api |
so`pi puṇyam avāpnoti puṣpa-dānasya vai dvijāḥ ||232||
puṣpābhāve hi deyaṇi patrāṇy api janārdane |
patrābhāve payo deyaṁ tena puṇyam avāpnuyāt ||233||
nivedya bhaktyā madhusūdanāya
druma-cchadaṁ vāpy atha sat-prasūnam |
dūrvāṅkuraṁ vā salilaṁ dvijendrāḥ
prāpnoti tat-tan-manasā yathecchati ||234||

drumasya chadaṁ patram | prasūnaṁ puṣpam ||234||

tatraiva tṛtīya-kāṇḍe—

bhr̥ṅga-rājasya bilvasya baka-puṣpasya ca dvijāḥ |
jabāmra-bīja-pūrāṇām patrāṇi vinivedayet ||235||
eteṣām api caikasya patra-dānaṁ mahā-phalam |
patrāṇi sa-sugandhīni pallavāni mṛdūni ca |
tena puṇyam avāpnoti puṣpa-dāna-samudbhavam ||236||

teṣām madhye ekasya kasyacit pallavāni ca nivedayed iti pūrveṇānvayaḥ ||236||

nārasimhe—

patrāṇy api supuṇyāni hari-prīti-karāṇi ca |
pravakṣyāmi nṛpa-śreṣṭha śṛṇuṣva gadato mama |
apāmārgam tu prathamam bhr̥ṅga-rājam tataḥ param ||237||

param śreṣṭham ||237||

tatas tamāla-patram ca tatas ca śami-patram |
dūrvā-patram tataḥ śreṣṭham tato'pi kuśa-patram ||238||
tasmād āmalakam śreṣṭham tato bilvasya patram |
bilva-patrād api hares tulasī-patram uttamam ||239||
eteṣām ca yathā-labdhaiḥ patrair yaś cārcayed dharim |
sarva-pāpa-vinirmukto viṣṇu-loke mahīyate ||240||

vāmane—

bilva-patram samī-patram bhṛṅgarajasya ca |
tamālāmalakī-patram śastaṁ keśava-pūjane ||241||
teṣām na santi puṣpāni praśastāny arcane vibhoḥ |
pallavāny api teṣām syuḥ śastāny arcā-vidhau hareḥ ||242||

āgneye—

ketakī-puṣpa-patram ca bhṛṅgarajasya patram |
tulasī kāla-tulasī sadyas tuṣṭi-karam hareḥ ||243||
bilva-patram śamī-patram patram bhṛṅgarajasya ca |
tamāla-patrasya hareḥ sadyas tuṣṭi-karam bhavet ||244||

ketakyāḥ puṣpasya patram | bhṛṅgarāja-bhṛṅgarajayor avāntara-bhedo jñeyāḥ ||243-4||

skānde śrī-brahma-nārada-saṁvāde—

śamī-patrais ca yo devaṁ pūjayaty asura-dviṣam |
yama-mārgo mahā-ghoro nistīrṇas tena nārada ||245||
kumbhī-patreṇa devarṣe ye'rcayanti janārdanam |
koṭi-janmārjitaṁ pāpaṁ dahate garuḍa-dhvajaḥ ||246||
sakṛd abhyarcya govindam bilva-patreṇa mānavaḥ |
harir dadyāt phalam tasmai sarva-yajñaiḥ sudurlabham ||247||
bilva-patreṇa ye devaṁ kārttike kali-varohana |
pūjayanti mahā-bhaktyā muktis teṣām mayoditā ||248||
mārukam ketakī-patram tathā damanakam mune |
datta-mātram hareḥ prītim karoti śata-vārṣikim ||249||
damanaikena deveśam samprāpte madhu-mādhava |
go-sahasrasya tu mune sampūjya labhate phalam ||250||

deveśam arcayantv iti śeṣaḥ | pāṭhāntaram sugamam ||250||

dūrvānkuram harer yas tu pūjā-kāle prayacchati |
pūjā-phalam śata-guṇam samyag āpnoti mānavaḥ ||251||
mañjarīm sahakārasya keśave yadi nārada |
ye yacchanti mahā-bhāgās te koṭi-phala-bhāginaḥ ||252||

kim ca—

śaktyā dūrvānkuraiḥ pumbhiḥ pūjito madhusūdanaḥ |
dadāti hi phalam nūnam yajña-dānādi-durlabham ||253||

tatraiva śrī-śivomā-saṁvāde—

bilva-patrain akhaṇḍaiś ca sakṛd devaṁ prapūjya vai |
sarva-pāpa-vinirmuko mama loke sa tiṣṭhati ||254||

viṣṇu-rahasye ca—

sakṛd abhyarcya govindam bilva-patreṇa mānavaḥ |
mukti-bhāgi nirātaṅkaḥ knasyānucaro bhavet ||255||

viṣṇu-dharme ca—

maruko damanaś caiva sadyas tuṣṭikaro hareḥ ||256||

kim ca—

puṣpaṁ vā yadi vā patraṁ phalaṁ neṣṭam adhomukham |
duḥkhadaṁ tat samākhyātaṁ yathotpannam tathārpaṇam ||257||

tathā jñāna-mālāyām—

puṣpaṁ vā yadi vā patraṁ phalaṁ neṣṭam adhomukham |
duḥkhadaṁ tat samākhyātaṁ yathotpannam tathārpaṇam ||258||

atha tulasī-arpaṇa-nityatā

pādme—

tulasī na yeṣāṁ hari-pūjanārtham
sampadyate mādharma-puṣya-vāsare |
dhig yauvanam jīvanam artha-santatiṁ
teṣāṁ sukham neha ca dṛśyate pare ||259||

śrī-tulasī-patraṁ sarvatraiva viśeṣato'rpayed iti likhitam | tatra tulasī-arpaṇasya nityatām ādau
likhati | tulasīty ādinā | āṛṣatvāc chando-bhaṅgaḥ soḍhavyaḥ | evam agre'pi | mādharmaḥ
vaiśākha-māsaḥ śrī-krṣṇo vā | tasya puṇya-vāsaraḥ akṣaya-tṛtīyādiḥ | ekādaśy-ādir vā | tasminn
api | pare ca para-loke sukham nirvṛtir na dṛśyate śāstravidbhiḥ kaiścid vā | yad vā, teṣāṁ iti
taiḥ ||259||

gāruḍe śrī-bhagavad-uktau—

tulasīm prāpya yo nityam na karoti mamārcanam |
tasyāham pratigṛhṇāmi na pūjām śatavārṣikīm ||260||

prāpya ānīya ity arthaḥ ||260||

br̥han-nārādiye ca yajñadhvajākhyānānte—

yad gr̥he nāsti tulasī śālagrāma-śilārcane |
śmaśāna-sadṛśam vidyāt tad-gr̥ham śubha-varjitam ||261||

ata evoktam—

tulasīm vinā yā kriyate na pūjā

snānam na tad yat tulasīm vinā kṛtam |
bhuktaṁ na tad yat tulasīm vinā kṛtam
pītam na tad yat tulasīm vinā kṛtam ||262||

vāyu-purāṇe—

tulasī-rahitām pūjām na gr̥hṇāti sadā hariḥ |
kāṣṭham vā sparśayet tatra no cet tan nāmato yajet ||263||
tulasī-dalam ādāya yo'nyam devam prapūjayet |
brahmahā sa hi goghnaś ca sa eva guru-talpagah ||264||

ata evoktaṁ gāruḍe naivedya-prasaṅge—

tulasī-dala-sammiśraṁ harer yacchec ca tat sadā ||265|| iti |

bhagavad-durlabhāyās tu tulasyā mahimādbhutaḥ |
sarva-sāstreṣu vikhyātaḥ saṁkṣepeṇcha likhyate ||266||

adbhutaḥ anirvacanīyaḥ | ato vistareṇa likhitum aśakya iti bhāvaḥ ||266||

atha tulasī-māhātmyam

tatra svataḥ paramottamatā

skānde—

sarvaauśadhi-rasanaiva purā hy amṛta-manthane |
sarva-sattvopakārāya viṣṇunā tulasī kṛtā ||267||

ata eva—

na vipra-sadṛśam pātram na dānam surabhī-samam |
na ca gaṅgā-samam tirtham na patram tulasī-samam ||268||

na vipra-sadṛśam ity ādi trayam dṛṣṭāntatve sādhyā-sannidhau siddha-nirdeśo dṛṣṭānta iti
nyāyāt | evam agre'py ūhyam ||268||

ata eva ca viṣṇu-rahasye—

abhinna-patrām haritām hṛdya-mañjari-samīyutām |
kṣīrodārṇava-sambhūtām tulasīm dāpayed dhareḥ ||269||

śrī-bhagavad-durlabhatā

nāradiye—

tāvad garjanti puṣpāṇi mālaty-ādīni bhūsurā |
yāvan na prāpyate puṇyā tulasī kṛṣṇa-vallabhā ||270||

viṣṇu-rahasye—

kṛṣṇā vāpy athavākṛṣṇā tulasī kṛṣṇa-vallabhā |

sitā vāpy athavā kṛṣṇā dvādaśī vallabhā hareḥ ||271||
tāvad garjanti ratnāni kaustubhādīny aharnīsam |
yāvan na prāpyate kṛṣṇā tulasī-patra-mañjarī ||272||

garjanti garvaṁ vahantīty arthaḥ | akrṣṇā kṛṣṇetarā harid-varṇety arthaḥ | kṛṣṇeti—tasyām
prīti-viśeṣāt parama-snigdhavena śyāmatā-prāpter vā ||270-272||

agastya-saṁhitāyām—

pūrvam ugra-tapaḥ kṛtvā varam vavre manasvinī |
tulasī sarva-puṣpebhyaḥ patrebhyo vallabhā tataḥ ||273||

pādme vaisākha-māhātmye śrī-yama-brāhmaṇa-saṁvāde—

sarvāsām patra-jātīnām tulasī keśava-priyā ||274||

kim ca—

sarvathā sarva-kāleṣu tulasī viṣṇu-vallabhā ||275||

tatraivottara-khaṇḍe kārttika-māhātmye śrī-nāradoktau—

tulasī-dala-pūjāyā mayā vaktum na śakyate |
atyanta-vallabhā sā hi śālagrāmābhidhe harau ||276||

śālagrāmābhidhe śrī-śālagrāma-śilā-saṁjñake | śrī-vṛndā-bhaktyaiva | tad-rūpeṇāvatīrṇatvāt
tad-ākhyāyikā tatraiva vistīrṇāsti ||276||

pātvratyena vṛndāsau harim ārādhya karmanā |
pūrva-janmany asau lebhe kṛṣṇa-saṁyogam uttamam ||277||

tatraiva śrī-vṛndopākhyānānte—

satyaṁ prīti-karam vākyam kopas tasyās tu tāmasaḥ |
bhāva-dvayam harau jātam yat tad varṇa-dvayam hy abhūt |
śyāmāpi tulasī viṣṇoḥ priyā gaurī viśeṣataḥ ||278||

dvārakā-māhātmye ca śrī-mārkaṇḍeyendradyumna-saṁvāde—

yathā lakṣmīḥ priyā viṣṇos tulasī ca tato'dhikā ||279||

skānde—

yoginām viratau vāñchā kāmīnām ca yathā ratau |
puṣpeṣv api ca sarveṣu tulasyām ca tathā hareḥ ||280||
nirasya mālatī-puṣpaṁ muktvā puṣpaṁ saroruham |
gṛhṇāti tulasīm śuṣkām api paryuṣitām hariḥ ||281||

ata eva caturtha-skandhe [BhP 4.8.55] śrī-dhruvaṁ prati śrī-nāradopadeśe—

salilaiḥ śucibhir mālyair vanyair mūla-phalādibhiḥ |
śastānkurāmsukaiś cārcet tulasyā priyayā prabhum ||282||

vanyaiḥ śastair aṅkurair dūrvāṅkurādibhir anyair balkalādibhiḥ | priyayeti—prabhor arcane
tasyā āvaśyakatvam | kim vā sarva-nairapekṣyeṇa tayaiva tat-santoṣaṇam abhipretam ||282||

rāsa-kriḍāyām ca **daśama-skandhe** [BhP 10.30.7] śrī-gopīnām bhagavad-
anveṣaṇe—

kaccit tulasi kalyāṇi govinda-caraṇa-priye |
saha tvāli-kulair bibhrad dṛṣṭas te 'ti-priyo ṅcyutaḥ ||283||

ali-kulaiḥ saha tvā tvām bibhrat dadhānaḥ ||283||

ata eva **skānde**—

yat phalaṁ sarva-puṣpeṣu sarva-patreṣu nārada |
tulasī-dala-mātreṇa prāpyate keśavārcane ||284||

tat prāpyate ||284||

pādme vaiśākha-māhātmye [5.98.6] tatraiva—

tyaktvā tu mālatī-puṣpaṁ muktvā ca sarasīruham |
gṛhītvā tulasī-patraṁ bhaktyā mādhavam arcayet |
tasya puṇya-phalaṁ vaktum alaṁ śeṣo'pi no bhavet ||285||

alaṁ samartho na syāt ||285||

tatraiva **śrī-māgha-māhātmye** devahūti-vikuṇḍala-saṁvāde—

maṇi-kāncana-puṣpāṇi tathā muktā-mayāni ca |
tulasī-patra-dānasya kalām nārhanti ṣoḍaśīm ||286||

muktā-mayāni ca puṣpāṇi | tulasī-patrasya śrī-kṛṣṇāya kasmaicid vānyasmai yad dānam tasya
||286||

agastya-saṁhitāyām—

ṇilotpala-sahasreṇa trisandhyāṁ yo'rcayed dharim |
phalaṁ varṣa-śatenāpi tadyāṁ naiva labhyate ||287||

tenāpi varṣa-śatenāpi | tadyāṁ tulasī-sambandhi tat-prakaraṇāt | phalaṁ naiva labhyate ||287||

vidvat sarveṣu puṣpeṣu paṅkajam śreṣṭham ucyate |
tat puṣpeṣv api tan-mālyam koṭi-koṭi-guṇam bhavet ||288||
viṣṇoḥ śirasi vinyastam ekaṁ śrī-tulasī-dalam |
ananta-phaladam vidvan mantroccāraṇa-pūrvakam ||289||

kim ca—

varṇāśrametarāṇām ca pūjāyāś caiva sādhanam |
apekṣitārthadam nānyat jagaty asti tapodhana ||290||

ata eva **nāradiye** [2.38.26]—

varjyaṃ paryuṣitaṃ toyāṃ varjyaṃ paryuṣitaṃ dalam |
na varjyaṃ tulasī-patram na varjyaṃ jāhnavī-jalam ||291||

paryuṣitam api tulasī-patram na varjyam | etena śuṣkaṃ paryuṣitaṃ yadīti skāndoktyā śrī-
tulasī-patra-cūrṇam api samarpitam | evaṃ vaiṣṇavānāṃ tac-cūrṇa-saṅgrahaḥ sa-mūla eva
jñeyaḥ ||291||

atha śrī-bhagavad-arpaṇena pāpa-hāritvam

pādme—

śrīmat-tulasyārcayate sakṛd dharim
patraiḥ sugandhair vimalair akhaṇḍitaiḥ |
yas tasya pāpaṃ paṭa-saṃsthitam prabhur
nirīkṣayitvā mṛjate svayaṃ yamaḥ ||292||

evaṃ svābhāvikaṃ śrī-tulasyā māhātmyaṃ likhitvādhunā śrīmac-caraṇābja-viṣayaka-
samarpaṇa-māhātmyaṃ likhan tatrādāv akhila-pāpāpahāritvam vilikhati—śrīmad ity ādinā |
prabhur pāpānāṃ niyantāpi nirīkṣya mārjayatīti mārjanasya samyaktvāya nirīkṣaṇam | kim vā
guhvatvād itas tato'valokanam iti jñeyam ||292||

skānde—

tulasī-dala-lakṣeṇa yo'rcayed dvārakā-priyam |
janmāyuta-sahasrāṇāṃ pāpasya kurute kṣayam ||293||

brāhme—

liṅgam abhyarcitaṃ dṛṣtvā pratimāṃ keśavasya ca |
tulasī-patra-nikarair mucyate brahma-hatyayā ||294||

tulasī-patra-nikarair abhyarcitām ||294||

nityam abhyarcayed yo vai tulasyā harim īśvaram |
mahāpāpāni naśyanti kim punaś copapātakam ||295||

anyatra ca—

guhyāni yāni pāpāni anākhyeyāni mānavaiḥ |
nāśayet tāni tulasī dattā mādharma-mūrdhani ||296||
harer guhaṃ yadā yas tu tulasī-dala-vipruṣaiḥ |
trisandhyaṃ prokṣayed bhaktyā mahā-pāpaiḥ pramucyate ||297||

tulasī-dalasya vipruṣair jala-bindubhiḥ ||297||

ata eva skānde avantī-khaṇḍe—

kim kariṣyati samruṣṭo yamo'pi saha kiṅkaraiḥ |
tulasi-dalena deveśaḥ pūjito yena duḥkhaḥ ||298||

agastya-saṃhitāyāṃ ca—

na tasya naraka-kleśo yo'rcayet tulasī-dalaiḥ |
pāpiṣṭho vāpy apāpiṣṭhaḥ satyaṁ satyaṁ na saṁśayaḥ ||299||

atha vairi-nāśakatvam

purā krauñca-vadhārthāya komalais tulasī-dalaiḥ |
arcayitvā hr̥ṣīkeśaṁ svāminā nihato ripuḥ ||300||

kvacic ca tulasī-dala-komalair iti pāṭhaḥ | arthas tathaiva | svāminā kārttikeyena ||300||

sarva-sampat-pradatvam

agastya-saṁhitāyāṁ ca—

mālyāni tanvate lakṣmīm kusumāntaritāny api |
tulasyāḥ svayam ānīya nirmītāni tapodhana ||301||

kusumair antaritāni | madhye madhye'nya-puṣpair grathitānīty arthaḥ | tulasyā mālyāni
samarpitāni santi | lakṣmīm sampadaṁ tanvate vistārayantīti jñeyam | patraṁ puṣpaṁ phalaṁ
caiva śrī-tulasyā samarpitam iti tat-saṁhitāyāṁ nirantara-pūrva-ślokaīḥ samarpaṇasya
prakṛtatvāt | yad vā, bhagavad-arthaṁ nirmītāny api lakṣmīm tanvate | astu tāvat samarpaṇādi
||301||

parama-puṇya-janakatvam

skānde—

kṛṣṇa-mūrdhani vinyastā tulasī-patra-mañjarī |
suvarṇa-koṭi-puṇyānāṁ phalaṁ yacchaty ato'dhikam ||302||
tīrtha-yātrādibhir aho kāla-kṣepeṇa kim janāḥ |
ye'rcayanti harer bimbaṁ tulasī-dala-komalaīḥ ||303||

bimbaṁ śrī-mūrtim ||303||

agastya-saṁhitāyāṁ ca—

puṣpāntarair antaritaṁ nirmītaṁ tulasī-dalaiḥ |
mālyam malayajālīptaṁ dadyāt śrī-rāma-mūrdhani ||304||
kim tasya bahubhir yajñaiḥ sampūrṇa-vara-dakṣiṇaiḥ |
kim tīrtha-sevayā dānair ugreṇa tapasāpi vā ||305||
vācam niyama cātmānaṁ mano viṣṇau nidhāya ca |
yo'rcayet tulasī-mālyair yajña-koṭi-phalaṁ bhavet ||306||
bhavāndha-kūpa-magnānām etad uddhāra-kāraṇam ||307||

ātmānaṁ ca dehaṁ niyama ||306|| etat tulasī-mālyair viṣṇv-arcanaṁ ||307||

gāruḍe—

yasyārāmodbhavaiḥ patrais tulasī-sambhavair hariḥ |

pūjyate khaga-sārdūla tridaśam puṇyam āpnuyān ||308||

tridaśam puṇyam iti | sa ārama-kartā trayodaśam puṇya-bhāgam prāpnuyāt | pūjakas tu dvādaśa bhāgān ity arthaḥ ||308||

anyatra ca—

tulasī-dala-mālyena viṣṇu-pūjām karoti yaḥ |
patre patre'śvamedhānām daśānām labhate phalam ||309||

ata eva viṣṇu-rahasye skānde ca—

grhītvā tulasī-patram bhaktyā viṣṇum samarcayet |
arcitam tena sakalam sad evāsura-mānuṣam ||310||

sa-devāsura-mānuṣam jagad iti śeṣaḥ | yad vā, sakalam viśvam ||310||

kim ca kāśī-khaṇḍe—

śālagrāma-śilā yena pūjitā tulasī-dalaiḥ |
sa-pārijāta-mālābhiḥ pūjyate sura-sadmani ||311||

sarvārtha-sādhakatvam

skānde—

samañjarī-dalair yuktaṁ tulasī-sambhavaīḥ kṣitau |
kurvanti pūjanam viṣṇos te kṛtārthāḥ kalau narāḥ ||312||

agastya-saṁhitāyām—

patram puṣpaṁ phalam caiva śrī-tulasyāḥ samarpitam |
rāmāya mukti-mārgasya dyotakam sarva-siddhim ||313||

sarva-siddhidam sarvārtha-siddha-dāyakam ||313||

mukti-pradatvam

pādme devahūti-vikuṇḍala-saṁvāde—

tulasī-mañjarībhir yaḥ kuryād dhari-harārcanam |
na sa garbha-gṛham yāti mukti-bhāgī bhaven naraḥ ||314||

garbha-rūpaṁ gṛham ||314||

gāruḍe—

tāvad bhramati saṁsāre vimūḍhaḥ kali-vartmani |
yāvan nārādhayed devam tulasībhiḥ prayatnataḥ ||315||

tatraiva bhagavad-uktau—

tulasī-patram ādāya yaḥ karoti mamārcanam |

na punar yonim āyāti mukti-bhāgī bhaven naraḥ ||316||

kalir vartma yasya tasmin | prāyaḥ pāpa-mayatvāt saṁsārasya ||315-316||

agastya-saṁhitāyām—

tulasī-patram ādāya yo'rcayed rāmam anvaham |
sa yāti śāśvataṁ brahma punar āvṛtti-durlabham ||317||

punar-āvṛtti-durlabham iti apunar-āvṛttikam ity arthaḥ ||317||

pūjāyogyaiḥ phalaiḥ patraiḥ pūpair vā yo'rcayed dharim |
sa mātur garbha-vāsādi duḥkham naiva labhet kvacit ||318||

vaikuṅṭha-loka-prāpakatvam

pādme tatraiva—

āropya tulasīm vaiśya sampūjya tad-dalair harim |
vasanti modamānās te yatra devaś caturbhujāḥ ||319||

tatraivānyatra—

tulasī kṛṣṇa-gaurābhā tayābhyarcya janārdanam |
naro yāti tanuṁ tyaktvā vaiṣṇavīm śāśvatī gatim ||320||

gatim gamyaṁ sthānam ity arthaḥ ||320||

viṣṇu-rahasye—

kṛṣṇaṁ kṛṣṇa-tulasyā hi yo bhaktyā pūjayen naraḥ |
sa yāti bhuvanaṁ śubhram yatra viṣṇuḥ śriyā saha ||321||

śubhram nirmalam ||321||

bṛhan-nārādīye śrī-yama-bhāgīratha-saṁvāde—

yo'rcayed dhari-pādābjaṁ tulasī-komala-cchadaiḥ |
na tasya punar āvṛttir brahma-lokāt kadācana ||322||

brahma sac-cid-ānandam | tat-svarūpa-lokāt vaikuṅṭhāt | tathā ca tṛtīya-skandhe—brahma-
lokaḥ sanātanaḥ iti |

gāruḍe—

kṛṣṇārcanārtham bhikṣūṅāṁ yacchanti tulasī-dalam |
anyeṣāṁ api bhaktānāṁ yānti tat paramaṁ padam ||323||

ata eva hari-bhakti-sudhodaye vaiṣṇavaṁ vipraṁ prati yamadūtānāṁ uktau—

sukṛtī duṣkṛtī vāpi tulasyā yo'rcayed dharim |
tasyānte hi vayaṁ neśā viṣṇudūtaiḥ sa nīyate ||324||

ata evoktaṁ skānde—

yo'bhyasyet paramātmānaṁ tyakta-sarvaiṣaṇo muniḥ |
tulasyā yo'rcayed viṣṇuṁ jagataḥ sammatāv ubhau ||325||

tyaktāḥ sarvā eṣaṇāḥ putrādi-sprhā-trayaṁ yena saḥ | eṣaṇās tisraś ca śrutyoktāḥ—putraīṣaṇās
ca vittaiṣaṇās ca lokaiṣaṇās ca iti ||325||

śrī-bhagavat-prīṇanatvam

brāhme—

tulasī-dala-gandhena mālatī-kusumena ca |
kapilākṣīra-dānena sadyas tuṣyati keśavaḥ ||326||

pādme kārttika-māhātmye vṛndopākhyānānte—

ity evaṁ vallabhā viṣṇoḥ pūrva-janman athādhunā |
prīyate pūjito hy asyā dalair daitya-balāntakaḥ ||327||

skānde—

suvarṇa-maṇi-puṣpais tu prīto bhavati nācyutaḥ |
tulasī-dala-bhāgena yathā prīyeta keśavaḥ ||328||

ata eva tatraiva brahma-nārada-saṁvāde—

patraṁ puṣpaṁ phalaṁ toyam tulasī-gandha-vāsitam |
phalaṁ lakṣa-guṇam proktaṁ keśavāya niveditam ||329||
tulasī-gandha-miśraṁ tu yat kimcit kurute hareḥ |
kalpa-koṭi-sahasrāṇi prīto bhavati keśavaḥ ||330||

kim ca, dvārakā-māhātmye mārkaṇḍeyendradyumna-saṁvāde—

yaḥ punas tulasī-patraiḥ komalair mañjarī-yutaiḥ |
pūjayet sūtra-baddhais tu kṛṣṇam devaki-nandanam ||331||
yā gatir yoga-yuktānām yā gatir yajña-śīlinām |
yā gatir dāna-śīlānām yā gatis tīrtha-sevinām ||332||
yā gatir mātṛ-bhaktānām dvādaśī-vedha-varjinām |
kurvatām jāgaram viṣṇor nr̥tyatām gāyatām phalam ||333||
vaiṣṇavānām tu bhaktānām yat phalam veda-vādinām |
paṭhatām vaiṣṇavam śāstram vaiṣṇavebhyaś ca yacchatām |
phalam etan mahīpāla labhate nātra saṁśayaḥ ||334||

kārttikādau phala-viśeṣaḥ

tatra kārttike gāruḍe—

gavām ayuta-dānena yat phalam labhate khaga |
tulasī-patrakaikena tat phalam kārttike smṛtam ||335||

skānde śrī-brahma-nārada-saṁvāde—

tulasī-dala-lakṣeṇa kārṭtike yo'rcayed dharim |
patre patre muni-śreṣṭha mauktikaṁ labhate phalam ||336||

mauktikaṁ phalam mokṣam | mukteḥ phalam bhaktim vā ||336||

tatraivāgre—

tulasī-dalāni puṇyāni ye yacchanti janārdana |
kārṭtikaṁ sakalam vatsa pāpam janmāyutam dahet ||337||
iṣṭvā kratu-śataih puṇyair dattvā ratnāny anekaśaḥ |
tulasī-dalena tat puṇyam kārṭtike keśavārcanāt ||338||

teṣāṁ pāpam dahet naśyati | yo yacchatīti vā pāṭhaḥ | tataś ca sa evātmano'nyasyāpi pāpam
dahet | puṇyair uttamair aśvamedhādibhir ity arthaḥ | yat prāpyate tat puṇyam syāt ||337-338||

kim ca—

yaḥ punas tulasīm pāpya kārṭtikaṁ sakalam mune |
arcayed deva-deveśam sa yāti paramām gatim ||339||

pādme kārṭtika-māhātmye—

mañjarībhiḥ sapatrābhir mālābhiś cāpi keśavaḥ |
tulasyāḥ kārṭtike prīto dadāti padam avyayam ||340||

atha māghe

skānde tatraiva—

snātvā mahā-nadī-toye komalais tulasī-dalaiḥ |
yo'rcayen mādhamam māghe kulānām tārayec chatam ||341||
sukomalair dalair yas tu mañjarībhir janārdanam |
arcayen māgha-māse tu kratūnām labhate phalam ||342||

atha cāturmāsye

skānde—

sampūjya tulasī-bhaktyā ghana-śyāmam janārdanam |
caturo vārṣikān māsān aśvamedhāyutam labhet ||343||

tulasyā bhaktir mālādi-racanā, tathā ||343||

atha vaiśākhe

pādme vaiśākha-māhātmye śrī-yama-brāhmaṇa-saṁvāde [5.98.9-10]

tulasī gaura-kṛṣṇākhya tayābhyarcya madhudviṣam |
viśeṣeṇa tu vaiśākhe nara nārāyaṇo bhavet ||344||
mādhamam sakalam māsam tulasyā yo'rcayen naraḥ |
trisandhyam madhuhantāram nāsti tasya punar-bhavaḥ ||345||

nārāyaṇa iva bhavet | tat-sārūpya-prāptyā | punarbhavo janma-lakṣaṇaḥ saṁsāro nāsti | nitya-vaikuṅṭha-vāsāt ||344-345||

atha tulasī-grahaṇa-vidhiḥ

vāyu-purāṇe—

asnātvā tulasīm chittvā ya pūjām kurute naraḥ |
so'parādhī bhavet satyam tat sarvaṁ niṣphalaṁ bhavet ||346||

tatrādau mantraḥ |

skānde—

tulasyāmṛta-janmāsi sadā tvam keśava-priye |
keśavārthaṁ vicinvāmi varadā bhava śobhane ||347||

vicitvāmīty ārṣaṁ vicinomi ||347||

tvad-aṅga-sambhavaīḥ patraiḥ pūjayāmi yathā harim |
tathā kuru pavitrāṅgi kalau mala-vināśini ||348||

garuḍe ca—

mokṣaikaheto dharaṇī-prasaste
viṣṇoḥ samas tasya guroḥ priyeti |
ārādhnanārthaṁ vara-mañjarikam
lunāmi patraṁ tulasī kṣamasva ||349||

ity uktvā tulasīm natvā citvā dakṣiṇa-pāṇinā |
patrāṇy ekaikaśo nyasyet sat-pātre mañjarir api ||350||

ekaikaśo dakṣiṇa-hastena citvā tathaiva sat-pātre uttama-bhājanē arpayen nidadyāt ||350||

tan-māhātmyam ca

skānde—

mantreṇānena yaḥ kuryād grhītvā tulasī-dalam |
pūjanam vāsudevasya lakṣa-koṭi-phalam labhet ||351||

kim ca—

śālagrāma-śilārcārthaṁ pratyaham tulasī-kṣitau |
tulasīm ye vicinvanti dhanyās te kara-pallavā ||352|| iti |

kṣitāv iti | pṛthivyām eva | śrī-tulasyāḥ sattvāt | ataḥ kṣitir api dhanyeti bhāvaḥ ||352||

saṅkrānty-ādau niṣiddho'pi tulasy-avacayaḥ smṛtau |

param śrī-viṣṇu-bhaktas tu dvādaśyām eva neṣyate ||353||

saṅkrāntau pakṣayor ante dvādaśyām ravi-vāsare | tulasīm ye vicinvanti ity ādi-vacanaiḥ smṛti-
śāstre niṣiddho'pi param kevalam dvādaśyām eva tulasya avacayo neṣyate ||353||

atha tulasya-avacayana-niṣedha-kālah

viṣṇu-dharmottare—

na chindyāt tulasīm viprā dvādaśyām vaiṣṇavaḥ kvacit ||354||

gāruḍe—

bhānu-vāram vinā dūrvā tulasīm dvādaśīm vinā |
jīvitasyāvināśāya na vicinvīta dharmavit ||355||

jīvitasyāvināśāyeti | anyathā āyuhkṣayaḥ syād ity arthaḥ ||355||

pādme ca śrī-kṛṣṇa-satyā-saṁvādīya-kārttika-māhātmye—

dvādaśyām tulasī-patram dhātrī-patram ca kārttike |
lunāti sa naro gacchen nirayānati-garhitān ||356||

evam dvādaśyām eva niṣedhād amāvasyādāv api tad-avacayo vihita iti jñeyam ||356||

ata evoktam—

devārthe tulasī-cchedo homārthe samidhām tathā |
indu-kṣaye na duṣyeta garvārthe tu tṛṇasya ca ||357||

tad evābhivyañjayait—devārtha iti | samāsāntaḥ-praviṣṭenāpi chedena sahāgre'py anvayaḥ
||357||

evam kṛtvā mahā-pūjām aṅgopāṅgādikaṁ prabhoḥ |
kramād yathā-sampradāyam tat-tat-sthāneṣu pūjayet ||358||

aṅgāni śrī-mūrtau mantra-varṇādi-nyāsa-sthānāni upāṅgāni veṅv-ādi-cihna-catuṣkam | ādi-
śabdena śrī-mūrti-nyasta-mantra-padākṣaraṇi āvaraṇāni ca | teṣāṁ teṣāṁ varṇādīnāṁ sthāneṣu
krameṇa gandhādibhiḥ pūjayet ||358||

athāṅgopāṅga-pūjā

mantra-varṇa-padāny ādau tat-tan-nyāsa-padeṣu ca |

veṅum ca mālām śrīvatsam kaustubham ca yathāspadam ||359||

tad eva vivicya darśayati—mantreti | tasya tasya nyāsa-sthāneṣu yathāspadam yathā-sthānam |
ayam arthaḥ—pūrvam śrī-mūrtau yasminn aṅge yan nyastam asti | tasmin tad eva krameṇa
pūjayet iti | prayogaḥ—śrī-mastake om hrīm namaḥ | lalāṭe om klīm namaḥ ity ādi | śrī-netra-
dvaye kecid api pūjām kurvanti | om hrīm namaḥ ity ādiḥ | atra sarvatra nija-sampradāya-
vyavahāra evānusartavyaḥ | ata eva likhitaṁ—yathā-sampradāyam iti | veṅv-ādīnāṁ ca śrī-
mukhādau pūrvavat pūjayet | prayogaḥ—śrī-mukha-veṅave namaḥ ity ādiḥ ||359||

tataś ca mūla-mantreṇa kṣiptvā puṣpāñjali-trayam |
prārthyānujñān bhagavato`rcayed āvṛtti-devatā ||360||

āvṛtṭiḥ āvaraṇam | tad-rūpā devatāḥ ||360||

tās ca pratyekam āvāhya snānādi parikalpya ca |
pūjayed gandha-puṣpābhyām yathā-sthānaṁ yathā-kramam ||361||

tā āvaraṇa-devatāḥ | tāsām eva snānādikān parikalpya sampādya tāḥ pūjayet ||361||

athāvaraṇa-pūjā

karnikāyām catur-dikṣu dyotamānān prabhoḥ sakhān |
vasudāmaṁ sudāmaṁ ca dāmaṁ ca kiṅkiṇīm yajet ||362||

tad eva vivicya darśayati—karnikāyām ity ādinā ūrdvhayor ity antena | caturdikṣu śrī-
bhagavataḥ pūrvādi-dik-catuṣṭaye | prayogaḥ—om vasudāmāya namaḥ ity ādi ||362||

iti prathamāvaraṇam |

tad-bahiś cāgni-koṇādau keśareṣv āgga-devatāḥ |
hṛdayādi-yutāḥ pūjyāḥ sva-sva-varṇādi-śobhitāḥ ||363||

agnikoṇādāv iti koṇa-catuṣṭaye prathamāṅga-devatā-catuṣṭayam | antyās ca caturdikṣv eveti
jñeyam | hṛdayādi-mantraīḥ hṛdayāya namaḥ | śirase svāhā ity ādibhir yuktāḥ | prayogaḥ—
hrīm hṛdayāya namaḥ | namaḥ śirase svāhā namaḥ ity ādiḥ | tad-varṇādikān coktaṁ **krama-**
dīpikāyām [4.30]—

muktendu-kānta-kuvalaya-
hari-nīla-hutāśa-sabhāḥ pramadāḥ |
abhaya-vara-sphurita-karāḥ
prasanna-mukhyo`ṅgadevatāḥ smaryāḥ || iti |

asyārthaḥ śukla-nīla-rakta-varṇāḥ strī-rūpāḥ bhaya-varakarāḥ pradhāna-devatā-svarūpā
dhyeyā ity arthaḥ ||363||

iti dvitīyāvaraṇam |

tato bahiś ca pūrvādi-dig-daleṣv aṣṭasu prabhoḥ |
mahiṣī rukmiṇī satyabhāmā nāgnajitī kramāt ||364||
sunandā mitravindā ca sampūjyātha sulakṣaṇā |
jāmbavatī suśilā ca tat-tad-dravyādi-bhūṣitā ||365||

mahiṣiṇām dhyānaṁ likhati—tat tad iti | tena tena kamalādinā dravyeṇa | ādi-śabdād rūpa-
bhūṣaṇādinā ca bhūṣitāḥ | tac coktaṁ tatraiva [4.33]—

tapanīya-marakatābhāḥ susita-
vicitrāmarā dviśas tv etāḥ |
pṛthu-kuca-bharālasāṅgyā vividha-

maṇi-prakara-vilasitābharaṇāḥ || iti |
asyārthaḥ—dviśaḥ yugmaśaḥ | krameṇa kāñcana-marakatavad-varṇā ratna-pūrita-sat-pātra-
lakṣita-vāma-karā iti ||365||

iti tṛtīyāvaraṇam |

pūrvādy-aṣṭa-dalāgreṣu vasudevaṁ ca devakīm |
śrī-nandaṁ śrī-yaśodāṁ ca balabhadraṁ subhadrikām ||366||
gopān gopīś ca tad-bhāva-trapayā dūrataḥ sthitāḥ |
vicitra-rūpa-veśādi-śobhamānān imān yajet ||367||

pūrvam pūrva-dik-sthitam | tad-ādiṣu aṣṭasu dalāgreṣu vasudevādīn aṣṭau yajet pūjayed iti
dvābhyām anvayaḥ | kramād ity agre likhitatvāt sarvatraiva sambandhaniyam | tatra gopa-
gopīnām bahutve'pi gaṇatvābhiprāyeṇa dvitvam jñeyam | nanu bhagavataḥ priyatamānām
bhagavatīnām śrī-gopīnām caturthāvaraṇe pūjanaṁ nopayujyate | bhagavaty antāntika eva
tāsām avasthity-upapatteḥ | tatra likhati—tad-bhāveti | tena tena anirvācanīyena parama-
gopyena vā bhāvena prema-viśeṣeṇa yā trapā, tayā dūrataḥ sthitāḥ | atyanta-sannikarṣeṇa nija-
bhāvasya prakāśe sati sabhā-madhye kulavatīnām tāsām parama-lajjotpattyā śrī-yaśodādi-
saṅgopekṣayā ca tatrāvasthānaṁ yuktam eveti bhāvaḥ | etad api sakāma-pūjā-viśayakam evety
āmikam agre vyaktaṁ bhāvi | iti imān vasudevādīn pumān striyety eka-śeṣatvam | rūpādikaṁ
ca teṣām dhyānārthaṁ tatraivoktam [4.35-39] |

jñāna-mudrābhaya-karau pitarau pīta-pāṇḍurau |
divya-mālyāmbarālepa-bhūṣaṇe mātarau punaḥ ||
dhārayantyaḥ ca varadaṁ pāyasāpūrṇa-pātrakam |
aruṇāśyāmale hāra-maṇi-kuṇḍala-maṇḍite ||
balaḥ śaṅkhendu-dhavalō musalaṁ lāṅgalaṁ dadhat |
hālālolo nīla-vāsā helāvān eka-kuṇḍalaḥ ||
kalāya-śyāmalā bhadrā subhadrā bhadrā-bhūṣaṇā |
varābhaya-yutā pīta-vasanā rūḍha-yauvanā ||
veṇu-viṇā-vetra-yaṣṭi-śaṅkha-śṛṅgādi-pāṇayaḥ |
gopā gopyaś ca vividha-prabhṛtāta-karāmbujāḥ |
mandārādīmś ca tad-bāhye pūjayet kalpa-pādapān || iti |

eṣām ayam arthaḥ—pitarau vasudeva-nandau | mātarau śrī-devakī-yaśode | hālā mādhvī | helā
līlā | prābhṛtam upāyanam iti ||366-367||

iti caturthāvaraṇam |

tad-bahiś caturasānta-pūrvādyāśā-catuşṭaye |
santānaṁ pārijātaṁ ca kalpa-drumam athārcayet ||368||
haricandanam apy evaṁ divya-vṛkṣān abhīṣṭadān |
karṇikāyām ca sampūjya mandāraṁ deva-pṛṣṭhataḥ ||369||

karṇikāyām devasya bhagavataḥ pṛṣṭhe mandāraṁ ca | ca-śabdāt divya-vṛkṣam abhīṣṭadam
ātau sampūjya paścāt tebhyo vāsudevādibhyo bahiś caturasābhīyantare pūrvādi dik-catuşṭaye
santānādīn krameṇārcayet | evaṁ likhita-prakāreṇa abhīṣṭa-dāyakān divya-vṛkṣān pañcārcayet
||369||

iti pañcamāvaraṇam |

**tad bahiś cāṣṭa-dik-pālān sva-sva-dikṣv eva pūjayet |
tat-tad-bījādhipatyāstra-vāhana-svajanānvitān ||370||**

dikpālān indrādīn aṣṭa | sva-sva-dikṣu indrādīnām nija-nijāsu caturasrasya pūrvādy-aṣṭa-dikṣu
| tasya tasya indrādeḥ bijāni bījākṣarāṇi ādhipatyāni devādīpatitvādīni | astrāṇi vajrādīny
āyudhāni | vāhanāni airāvatādīni | svajanāḥ sārathyādi-parivārās tair anvitān ||370||

**tat-tad-varṇān divya-veśānanam taṁ ca tathārcayet |
nirṛty-ambu-payor madhye brahmāṇam cendra-rudrayoḥ ||371||**

dhyānārtham teṣām varṇādīkam likhati—tat tad iti pādenaikena | sa prasiddhaḥ kapiśādi-
varṇo yeṣām, tān | divyaḥ vicitra-maṇi-gaṇa-kiraṇa-prasphuraṇādi-mayo veśaḥ bhūṣaṇam
yeṣām tān | adhunā adha-ūrdhva-dig-dvaya-pālayoḥ pūjāsanniveśam likhati anantam iti | tathā
tenaiva prakāreṇeti—bījādīnā varṇādīnā cānvitam ity arthaḥ | anantam nirṛteḥ ambupasya
varuṇasya ca madhye arcayet | brahmāṇam ca indra-rudrayor madhye tathāivārcayet | tatra
bījākṣarāṇi—lām vām mām kṣām rām yām sām hām hrīm ām iti | |371||

iti ṣaṣṭhāvaraṇam |

**tato bahiś cāṣṭa-dikṣu mauli-sthānātma-lakṣaṇān |
bhagavat-pārśadāms tatra varṇāyudha-vibhūṣaṇān ||372||
vajram śaktim ca daṇḍam ca khadga-pāsāṅkuśān kramāt |
yajed gadām triśūlam cakrābje tv adha-ūrdhvayoḥ ||373||**

mauli-sthāni ātmana ātmano lakṣaṇāni āyudha-cihnāni yeṣām vajrādīnām | tān yajed iti—
dvābhyām anvayaḥ teṣām tādrśa-mūrtimattvādu hetuḥ—bhagavat-pārśadān iti | tān eva
vivicya likhati—vajram iti | aṣṭa-dikṣu vajrādīn aṣṭa | cakram padmam ceti dve adha-ūrdhve ca
kramād yajet | varṇādīkam caisām tatraivoktam |

arcyā bahir nija-sulakṣita-maula-yuktāḥ
sva-svāyudha-bhaya-samudyata-pāṇi-padmaḥ || [Kd 4.43]
kanaka-rajata-toyadābhra-campā-
ruṇahima-nīla-javā-pravāla-bhāsaḥ kramataḥ || [Kd 4.44] iti |

tan-māhātmyam ca

viṣṇu-dharmottare—

**śaṅkham cakram gadām padma tomaram muṣalam halam |
anyad vāpi hareḥ śastram smṛtvā pāpāt pramucyate ||374||**

anyat vajrādīkam smṛtvāpi, kim punaḥ pūjayitvā ity arthaḥ ||374||

iti saptamāvaraṇam |

**sarvānanda-pradam hy etat saptāvaraṇa-pūjanam |
śakto'ngendra-vajrādyam āvṛti-trayam arcayet ||375||**

aśaktaḥ saptamāvaraṇa-pūjane asamarthaś cet | aṅendra-vajra-yuktam āvaraṇa-trayaṁ
pūjayet | etad api pūrvavat sakāma-japādbhīprāyeṇaiva ||375||

**īḍṛk caikāntibhir jñeyam tat-tat-kāmavatām matam |
anyathā gokule kṛṣṇa-deve tat-tad-asmabhavāt ||376||**

nanu śrī-bhāgavatādy-ukty-anusāreṇa tathātraiva pūrva-likhita-dhyānānusāreṇa ca śrī-
vṛndāvane gopa-gopy-ādi-parivṛtasya śrī-gopāla-devasyāvaraṇa-pūjāyām katham śrī-rukmiṇy-
ādyāḥ śrī-vasudevādayaś ca saṅgaccheran, ekānti-matena parama-virodhāpateḥ ? satyam |
ayam cāvaraṇa-pūjā-vidhiḥ kāma-parāṇām śatru-jayādi-kāma-siddhy-abhīprāyeṇaiveti likhati-
-īḍṛk ceti | etal-likhita-prakāraḥ kāmāvaraṇa-pūjanam tat-tat-kāmavatām **jayadam
pradhane'bhayadam vipine** ity āgamokta-vividha-kāma-parāṇām eva matam sammatam iti
ekāntibhir jñeyam | anyathā tat-tat-kāma-vyatirekeṇa śrī-bhagavati śrī-kṛṣṇe tatrāpi gokule te
te rukmiṇy-ādayo na sambhavantīty arthaḥ ||376||

**ekāntibhis tu rādhāyā yathā-dhyānam prabhoḥ priyāḥ |
prathamāvaraṇe pūjyāḥ kāle kṛṣṇāntikaṁ gatāḥ ||377||**

nanu tarhi ekāntibhiḥ katham āvaraṇa-pūjā kāryā ? tatra likhati—ekāntibhir iti caturbhiḥ |
yathādhyayanam pūrvam likhati dhyānānusāreṇa krama-dīpikāyām bhagavad-
dhyānānantaram eva gopīnām dhyānokteḥ | gopī-gopa-paśūnām bahiḥ smaret ity ādinā | yac
ca tatra gobhir mukhāmbuja-vilīna-vilocanābhiḥ ity ādi-śloka-ṣaṭkena gavādibhyo gopebhya
gopa-bālakebhyas ca paścād bhagavad-dhyāne gopyo nirdiṣṭā iti tac ca bāhya-krameṇohyam |
anyathā pūrvāpara-virodhāpatter iti dik | kāla iti sadā lajjayā prāyo dūrato vartamānā api
pūjotsava-samayam prāpya kṛṣṇasyāntikaṁ prāptāḥ | ata eva prathamāvaraṇe pūjyāḥ | evam
kāma-parāṇām tat-tat-pūjā-vidhir apy anumata ity ūhyam | pūjyā iti sarvatrānuvartata eva |
vibhakty-ādi-vyatayena yathā-sambhavam sambandhanīyam ||377||

**tato gopa-kumārāś ca tad-vayasyās tato bahiḥ |
nando yaśodā-rohiṇyau gopā gopyaś ca tat-samāḥ ||378||**

tasya śrī-kṛṣṇasya vayasyā gopa-kumārāḥ | tat-samāḥ śrī-nanda-yaśodābhyām saha samāna-
vayaskā ity arthaḥ | tatra nanda-samāḥ gopāḥ | yaśodā-samā gopyaḥ iti ||378||

**tataś ca vatsā gāvaś ca vṛṣāraṇya-mṛgādayaḥ |
tato brahmādayo devāḥ prāptā nīrājanotsave ||379||
rāmaḥ kadācit kṛṣṇasya kadācin mātur antike |
śrī-nāradaś ca parito bhraman harṣa-bharākulaḥ ||380||**

kadācit kṛṣṇasyāntike pūjyāḥ | mātuḥ rohiṇyāḥ ||380||

**evam yad-dhyāna-pūjādāv ekāntibhyaḥ prarocate |
kṛṣṇāya rocate'tyantam tad eva ca satām matam ||381||**

nanv evam tantroktādi-krameṇa svacchanda-pūjā-vidhir ayam śāstra-parāṇām satām
sammataḥ katham syāt ? tatra likhati—evam iti | dhyāna-pūjādau viṣaye yad ekantibhyaḥ

prakarṣeṇa rocate tad eva bhagavate'tyantam rocate | ataḥ satām tad eva sammatam ity arthaḥ ||381||

tathā ca **ṛtīya-skandhe** [BhP 3.24.31] śrī-kardama-stutau—
tāny eva te 'bhirūpāṇi rūpāṇi bhagavaṁs tava |
yāni yāni ca rocante sva-janānām arūpiṇaḥ ||382||

[BhP 3.9.11]

yad-yad-dhiyā ta urugāya vibhāvayanti
tat-tad-vapuḥ praṇayase sad-anugrahāya ||383||

tad eva pramāṇayati—tāny eveti | śrī-kapila-devaṁ prati śrī-kardamasya vacanam idam—he bhagavan ! tava rūpāṇi avatārāḥ caturbhujatva-dvibhujatvādy-ākārā vā śukla-kṛṣṇādi-varṇā vā saundaryāni vā, svajanānām ekānta-bhaktānām tebhyo yāni yāni rocane, tāny eva te tava abhirūpāṇi yogyānīty arthaḥ | parama-bhakta-vātsalya-bharāt | yad vā, sammatānīty arthaḥ | yad vā, tāny eva rūpāṇi te tubhyaṁ rocante | tathaḥ abhirūpāṇi tāny eva parama-manoharāṇi | anyat samānam | arūpiṇa iti—ādye pakṣe na vidyate rūpī avatārī yasmāt tasya paramāvatāriṇa ity arthaḥ | dvitīya-ṛtīya-pakṣa-dvaye a-kāro viṣṇus tad-rūpiṇaḥ | ataś caturbhujatva-śyāma-varṇatvādim ata ity arthaḥ | caturthe na vidyate rūpī saundaryavān anyo yasmāt | tasya sahaja-parama-saundaryavata ity arthaḥ | tathā bhūtasyāpi tava, ataḥ śuklādi-varṇa-viśiṣṭasyāsyā śrī-kapilāvatārasya mahyaṁ rocanād evaṁ tvayāvātīrṇam iti śrī-kardamābhiprāyaḥ | yad vā, rūpyate dṛṣyate sāksāt kriyate bhagavān yais tāni rūpāṇi śravaṇādīni navadhābhakty-aṅgāni yāni yādṛśāni | arūpiṇaḥ rūpaḥ nirūpaṇaṁ tadvān rūpī | tad-vyatirikṭasya anirvacanīya-māhātmyasya ity arthaḥ | param pūrvavad eva, ato mama gṛha-tyāgādīnā agre śravaṇādi-bhakty-eka-niṣṭhatva-bubhūṣā tubhyaṁ rocate eveti tad-abhiprāyo jñeyāḥ | evam ekāntibhyo yad rocate | tad eva bhagavate rocate iti siddham ||382-383||

tato'ṣṭa-nāmabhiḥ kṛṣṇaṁ puṣpāñjalibhir arcayet |
kuryāt tair eva vā pūjām aśakto'khiladaiḥ prabhoḥ ||384||

tatas tad-āvaraṇa-pūjānantaram | aṣṭabhir nāma-mantraiḥ kṛṣṇaṁ puṣpāñjalibhiḥ pūjayet | śrī-kṛṣṇāya puṣpāñjalim dadyād ity arthaḥ | tathā ca **krama-dīpikāyām** [4.46] āvaraṇa-pūjānantaram —

ity arcayitvā jala-gandha-puṣpaiḥ
kṛṣṇāṣṭakenāpy atha kṛṣṇa-pūjām |
kuryād budha iti |

asyārthaḥ—iti pūrvokta-prakāreṇāvaraṇāni jalādibhiḥ pūjayitvā | athānantaram puṣpa-pūjām puṣpaiḥ kṛṣṇa-pūjām kuryād ity arthaḥ | kṛṣṇa-pūjām iti kvacit pāṭhaḥ tathāpi sa evārthaḥ | jala-gandha-puṣpair ity asya pūrveṇaiva sambandhāt | ato bhinnopakramāyārtha-śabda-prayoga iti | atra ca kecin manyante—pratyekam nāmaikaḥ puṣpāñjalir ity evam aṣṭa-nāmabhir aṣṭa-puṣpāñjalim dadyād iti | kecin ca sarvānte trīn puṣpāñjalim iti | tatra ca yathā-sampradāyaṁ vyavahāraḥ | adhunā pūrva-likhita-tat-tad-bhagavat-pūjā-vidhāvaty antāsamartham pratipakṣāntaram likhati—kuryād iti | aśaktaś cet tarhi prabhoḥ śrī-kṛṣṇasya pūjām kuryāt | taiḥ nāmāṣṭaka-deya-puṣpāñjalibhir eva | yad vā, tair aṣṭa-nāmabhiḥ tat-kīrtanair evety arthaḥ | tāvan-mātreṇaivāśeṣa-pūjā-phalaṁ sāmsidhyed eveti likhati—akhiladair iti tathā ca **krama-dīpikāyām** [4.49]

ebhir evāthavā pūjā kartavyā kaṁsa-vairiṇaḥ |
sāmsāra-sāgarottīryai sarva-kāmāptaye budhaiḥ || iti |

kecic ca manyante—atyantāsamārtho hy āvaraṇa-pūjā-parivartena tair eva pūjayet | āvaraṇa-pūjā-prasaṅgoktatvād iti | tathā kamsa-vairiṇaḥ pūjā kartavyety uktatvād ebhir eveti nirdhārāc ca paramāśaktasya tair eva sarvā pūjā sampadyetety avagamyate iti dik ||384||

**śrī-kṛṣṇo vāsudevaś ca tathā nārāyaṇaḥ smṛtaḥ |
devakī-nandanaś caiva yadu-śreṣṭhas tathaiva ca ||385||
vārṣṇeyaś cāsura-kṛānta-bhāra-hārī tathā paraḥ |
dharma-saṁsthāpakaś ceti caturthantari namo-yutaḥ ||386||**

tāni nāmāny eva likhati—śrī-kṛṣṇa iti dvābhyām | nama iti śabdena yutaiḥ tair nāmabhiḥ pūjām kuryāt iti pūrveṇaivānvayaḥ | evaṁ śrī-kṛṣṇāvatāra-sambandhi-nāmnām agre lekhyena mähātmya-viśeṣeṇāśeṣā pūjā svataḥ sampadyate eveti bhāvaḥ | prayogaḥ—śrī-kṛṣṇāya namaḥ ity ādi ||385-386||

iti śrī-gopāla-bhaṭṭa-vilikhite śrī-bhagavad-bhakti-vilāse
pauṣpiko nāma saptamo vilāsaḥ |